

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN
İkinci Dünya Savaşı Türkiye
BİRİNCİ CİLT

İLHAN TEKELİ 1937'de İzmir'de doğdu. İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nden mezun olduktan sonra yüksek lisans ve doktorasını tamamladığı şehir ve bölge planlamacılığı alanında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Çok sayıda belediye ve kurumun danışmanlığını üstlenmenin yanı sıra, Tarih Vakfı ve Yerel Yönetim ve Demokrasi için Dünya Akademisi'nin kurucularındandır. Sosyal bilimler alanında onlarca eseri ve birçok ödülü vardır.

SELİM İLKİN 1939'da Ankara'da doğdu. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. İnönü Vakfı'nda görev aldı. İktisat tarihi, uluslararası iktisat, Türkiye siyasi tarihi, Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri alanlarında çok sayıda çalışması yayımlandı.

İlhan Tekeli'yle kitaplaşmış on dört ortak çalışmaları bulunmaktadır. Bunlardan biri olan *Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989) adlı çalışmayla 1989'da sosyal bilimler dalında Sedat Simavi Ödülü'nü kazanmışlardır.

İletişim Yayınları 1928 • Araştırma-İnceleme Dizisi 83

ISBN-13: 978-975-05-1287-2 • ISBN-13: 978-975-05-1286-5 (Tk. No.)

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Fırat Çağlıyan

DIZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saracoğlu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ezgi Berk

DİZİN Birhan Koçak - Ayla Karadağ

BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle
İkinci Dünya Savaşı
Türkiyesi

BİRİNCİ CİLT

İÇİNDEKİLER

Giriş	15
İki Dünya Savaşı'nın sürekliliği	16
Dünya Savaşlarının topyekûnluğu	16
Türkiye'nin izlediği ekonomi politikaları milli müdafaa ekonomisi niteliğindeydi	20
Stratejik konumu olan sanayileşmemiş ülkelerin tarafsızlık politikası izlemelerinin zorlukları	20
Almanya'nın Yeni Nizam Doktrini Türkiye'yi hedef haline getiriyordu	21
Türkiye, savaşın başında tarafını seçerken asimetrik yükümlülükler yükleniyor	23
Savaş dışı kalmayı ancak savaşan tarafların hesaplarını değiştirebilecek düzeydeki bir silahlanma sağlayabiliyor	24
Savaş dışı kalmak için propaganda savaşında da yenilmemek gerekiyor	25
İnönü'nün deneyimi Türkiye'nin müzakere gücünü artırıyor	27
İkinci Dünya Savaşı'nın anlatısını Clausewitz'in strateji anlayışıyla mı, yoksa Liddell Hart'ın strateji anlayışıyla mı okumalıyız?	28
Beş aşamalı bir çözümleme yöntemi izlenecektir	30
Savaşmayan bir ülkenin savaş ekonomisinin temel sorunu, dengelerin yeniden kurulması/kurulamaması olmaktadır	31
Savaş ekonomisinin başarı ölçütleri nasıl tanımlanabilir	32
Kitap üç cilt olacak	33

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNGÖRÜSÜ VE SAVAŞ HAZIRLIĞI	37
1. TÜRKİYE'NİN DIŞ İLİŞKİLERİNİN YENİDEN KURULMASI VE YÖNETİMİ	37
Yeni bir barış antlaşması mantığı: Wilson Prensipleri	38
Barış müzakerelerinde yine cezalandırma mantığı egemen oluyor	40

Güçlü olmayan bir Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) kuruluyor	41
Dünyada ilk kez bir sosyalist devlet kuruluyor	41
Avrupa'da demokratik rejimler ötekileştiriliyor	42
Lozan Antlaşması "ulus-devlet" in kuruluşunun dayanaklarını oluşturuyor	45
Türkiye barışçı bir dış politika uygulamaya çalışıyor	46
Türkiye sanayileşme planını uygulamaya koyuyor	46
İtalya'nın <i>mare nostrum</i> politikası Türkiye'yi rahatsız ediyor	47
Türkiye, çevresinde oluşturduğu dostluk ve işbirliği paktlarıyla kendi güvenliğini artırmaya çalışıyor	49
Savaşın yakınlaştığını sezen Türkiye, İngiltere'yle ilişkisi güçlendirmek için fırsat arıyor	51
Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle Türkiye, istediğini elde ediyor	52
Almanya'nın Yeni Nizam Doktrini, Hitler'in niyetini açık hale getiriyor	54
Almanya, dış ticarete <i>kliring</i> sistemini kullanarak Türkiye'yi kendine bağlı hale getirmeye başlıyor	56
İngiltere, Türkiye ekonomisi üzerindeki Alman etkisini azaltmak için mücadeleye başlıyor	58
Türkiye, Hatay sorununu gündemine alıyor	61
Hitler Avrupa'da "Yeni Nizam"ı uygulamaya koyuyor	62
Türkiye, İngiltere'yle bir ticaret ve kredi anlaşması imzalıyor	65
Balkanlar büyük bir güvensizlik alanı haline geliyor	66
Türkiye taraf seçmek gereğini duyuyor	68
Almanya, von Papen'i Türkiye'ye büyükelçi atıyor	70
Türk-İngiliz, Türk-Fransız ortak deklarasyonları açıklanıyor	71
İngiltere ve Fransa'nın arayışları karşısında Almanya da yeni arayışlara giriyor	71
Rusya ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imzalanıyor	72
2. 1923-1939 ARASINDA TÜRKİYE'NİN SİLAHLI GÜCÜNÜN KURULUŞ VE GELİŞİMİ	74
Ordu siyasetten ayrılıyor	75
Ordu küçültülerek Birinci İkmal Planı uygulanmaya başlanıyor	76
Kırıkkale'de savaş sanayisi kurulmaya başlanıyor	79
Deniz kuvvetleri yeniden düzenleniyor, Gölcük Tersanesi oluşturulmaya başlanıyor	83
Hava kuvvetleri geliştiriliyor, Kayseri Uçak Fabrikası kuruluyor	89
Ordunun performansı iç isyanlarla ve manevralarla sınımadan geçiyor	93
Yüksek Müdafaa Heyeti kuruluyor ve İkinci İkmal Planı uygulamaya konuluyor	95
Boğazlar Türk askerinin denetimine giriyor	96
Kara kuvvetlerinde asker sayısı artırılıyor	96

Yeni savaş gemileri alınarak deniz kuvvetleri güçlendiriliyor	97
500 uçak hedefi konularak hava kuvvetleri geliştirilirken ayrı bir Hava Harp Akademisi kuruluyor	99
Ordu için Üçüncü İkmal Planı uygulamaya konuluyor	103
Türkiye, kara ordusunun 22 tümenlik gücünü 30 tümene çıkarmayı planlıyor	106
Ordunun gerektirdiği hayvan gücünün sağlanabilmesi için Türkiye'de atçılığın geliştirilmesine giriliyor	107
Türkiye'nin donanmasının gücünü artırma girişimleri sürüyor	109
Türkiye, hava filosuna Polonya uçaklarını katıyor	110
Hava Müdafaa Komutanlığı kuruluyor	111
Ordunun isyanlarla ve manevralarla sınanması sürüyor	112
Savaş yaklaşırken Türkiye, Dördüncü İkmal Planı'nı hazırlıyor	113
Özel kesimde silah ticareti ve üretimi başlıyor	114

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI VE SİLAHLI KUVVETLERİNİN GELİŞİMİ

119

1. SAVAŞAN ÜLKELERİN STRATEJİLERİ VE DIŞ POLİTİKALARINDAKİ GELİŞMELER KARŞISINDA TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMLARI

119

İkinci Dünya Savaşı'nın büyük güçlerinin savaş kapasiteleri nasıl farklılaşıyordu	119
Almanya'nın durumu	120
İtalya'nın durumu	123
Jaonya'nın durumu	125
İç bütünlüğü bulunmayan Mihver	126
İngiltere'nin durumu	127
Fransa'nın durumu	129
Rusya'nın durumu	132
Amerika Birleşik Devletleri'nin durumu	134
İki tarafın da hesaplarının tutmayışı dünya savaşının çıkmasını erkene alıyor	136
Almanya Polonya'ya saldırarak İkinci Dünya Savaşı'nı başlatıyor	138
Saracoğlu'nun Moskova yolculuğu bir hayal kırıklığı oluyor	142
Türkiye, Büyük Britanya ve Fransa Üçlü İttifak yapıyor	145
Garip savaş dönemi	147
Alman saldırısı Fransa'yı çökertiyor	154
İtalya savaşa giriyor	163
İngiltere Savaşı başlıyor	165
İspanya'nın Mihver'e katılması ve Cebelitarık'ın ele geçirilmesi gerçekleşmiyor	173
Macaristan Mihver cephesine katılıyor ve Almanya, Balkan Savaşı'nı başlatıyor	173

Yeni bir savaş alanı: Akdeniz ve Kuzey Afrika.....	174
Balkanlar, savaş arenasına haline geliyor.....	179
Almanya, Romanya ordusunu Rusya'ya karşı savaşa hazırlıyor.....	181
Türkiye İngilizlerin savaşa katılma önerilerini geri çeviriyor.....	181
İngiliz dışişleri bakanı ve genelkurmay başkanı Balkanlar'ı ve Ankara'yı ziyaret ediyor.....	186
Almanya, Rusya saldırısını başlatmadan önce gerisini güven altına almak istiyor.....	188
Hitler, Türkiye'ye güvence verince Türkiye savaşın eşliğinden dönüyor.....	189
Almanların Balkan saldırısı on sekiz günde sonuçlanıyor.....	191
Akdeniz tekrar savaş alanına haline geliyor, Kuzey Afrika Savaşı yeniden başlıyor.....	193
İngilizler, Bismarck zırhlısını batırıyor.....	194
Almanya ve Türkiye arasında saldırmazlık paktı imzalanıyor.....	195
Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmanın uygulanması sırasında biriktirilen gerilimler.....	199
Hitler, Barbarossa Harekâtı'yla Rusya'ya saldırıyı başlatıyor.....	200
Almanların Rusya'daki ilerlemeleri, İngilizler bakımından, Türkiye'nin güney ve doğusunun Müttefikler'in elinde tutulmasını zorunlu kıyor.....	210
Türkiye'deki Turancılar Almanların Rusya içinde ilerlemesini bir fırsat olarak değerlendiriyorlar.....	212
Almanya'nın işgal ettiği yerlerde nasıl bir düzen kurmayı amaçladığı belirgenleşmiyor.....	216
Almanya İngiltere'yle savaşını Kuzey Afrika'da sürdürüyor.....	219
Atlantik Beratı (Charter) ilan ediliyor.....	221
Japonya'nın ABD'ye savaş ilanı ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na çekilişi.....	222
Arcadia Konferansı'nda, İngiltere ile ABD arasında savaşın nasıl sürdürüleceği kararlaştırılıyor.....	228
ABD savaş makinesi, devreye giriyor.....	229
Savaş içinde Avrupa sefaleti yaşarken Almanya Yahudi soykırımını kiteselleştiriyor.....	231
Almanların Avrupa'da Yahudiler üzerine kurduğu baskı, mültecilik yoluyla Türkiye'ye yansıyor.....	234
Savaşan ülkeler savaş ekonomilerini yeniden düzenliyor.....	236
Almanların 1942 yılı saldırısı Stalingrad'dan dönüyor.....	244
Kuzey Afrika Savaşı sona eriyor.....	254
Kazablanka Zirvesi.....	260
Adana buluşması.....	263
Okyanuslarda da savaş Müttefikler'in lehine dönüyor.....	272
Alman deniz ve hava kuvvetleri Atlantik'teki etkinliğini kaybetmeye başlıyor.....	274
Rusya Savaşı'nın ikinci döneminde Kızılordu, yaptığı karşı saldırıyla Alman kuvvetlerini geriye çekilmek durumunda bırakıyor.....	275

Washington Konferansı.....	280
Sicilya'nın İşgali ve İtalya'nın savaş dışı kalışı.....	280
Churchill'in Oniki Ada saldırısı başarısızlıkla sonuçlanıyor.....	286
Quebec'teki Quadrant Konferansı ve dışişleri bakanlarının Moskova toplantısı.....	290
Menemenciğlu, Eden'la Kahire'de bir araya geliyor.....	293
Savaşan her ülke, savaş ekonomilerini sürekli yeniden yapılandırarak, yeni silahlar oluşturarak, savaşın kaderini değiştirmeye çalışıyor.....	296
Tahran Konferansı toplanıyor.....	300
Roosevelt, Churchill ve İnönü 4-7 Aralık 1943'te Kahire'de buluşuyorlar.....	305
1944 kışında ve ilkbaharında Kızılordu saldırısı.....	312
Müttefikler'in İtalya'da açtıkları cepheden Roma'ya ulaşmaları çok gecikiyor.....	317
Normandiya çıkarması gerçekleştiriliyor.....	319
Hitler'in suikasttan kurtuluşu ve darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması.....	328
Normandiya'da Alman direnci kırılıyor, Paris geri alınıyor.....	332
Türkiye, Almanya ile ilişkisini keserek savaşa giriyor.....	335
Sovyetler Birliği, Alman birliklerini topraklarından atıyor.....	338
Fransa'nın kurtuluşu tamamlanıyor.....	340
Almanya'nın stratejik hava bombardımanına tutulması.....	343
Doğu Avrupa ülkelerinin Nazilerden temizlenmesini Kızılordu gerçekleştiriyor.....	345
Hitler'in Ardenler'deki karşı saldırı çabası.....	351
Yalta Konferansı toplanıyor.....	353
Japonya'nın Pasifik Okyanusu'nda yenilgisinin kesinleşmesi.....	356
Mussolini'nin sonu geliyor.....	364
Hitler'in intiharı ve Almanya'nın yenilişi.....	365
Potsdam Konferansı toplanıyor.....	375
Burma Savaşları ve Japonya'nın atom bombasının atımından sonra çöküşü.....	378
San Francisco Konferansı ve Birleşmiş Milletler'in kuruluşu.....	382
Türkiye savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin tehdidi ile karşılaşılıyor.....	384
Savaş sonrasında barış tam olarak kurulamadan soğuk savaşa geçiş süreci yaşanıyor.....	388
2. 1939-1946 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'NİN SİLAHLI KUVVETLERİNDE YAŞANAN GELİŞMELER VE TÜRKİYE'NİN UYGULADIĞI ASKERİ STRATEJİLER.....	396
Savaşın başında kara kuvvetlerinin durumu.....	396
Savaşın başında deniz kuvvetlerinin durumu.....	398
Savaşın başında hava kuvvetlerinin durumu.....	399
Savaşın başlangıcında silah sanayisinin durumu.....	400
Savaşın başında kara kuvvetlerinin konuşlanması.....	402

Üç taraflı anlaşmanın askerî yönü, Ankara'da Fransızlarla müzakere ediliyor	406
Ankara'da Fransa, Büyük Britanya ve Türkiye arasında ayrıca bir askerî anlaşma yapılıyor.....	408
Türkiye, silah alımı için Kâzım Orbay başkanlığında bir heyetle Londra'da görüşmeler yapıyor	409
Türkiye hava gücünü yeniden düzenlerken uçak pistlerini geliştirmeye çalışıyor	414
Milli Müdafaa Mükellefiyeti Yasası çıkartılıyor	415
Ağustos ayının sonunda ardı ardına savaşı başlatan gelişmeler yaşanıyor.....	416
Alman Sovyet Anlaşması imzalanınca Türkiye Trakya'daki kuvvetlerini artırıyor	417
Savaş başlayınca donanma Erdek'e gönderiliyor	419
Türkiye, kara kuvvetlerini ülke sathında, Çakmak hattında yapılacak bir savunmaya ağırlık veren bir stratejiyi izleyerek konuşlandırıyor.....	419
Türkiye, Sovyet tehlikesine önem vererek doğudaki birliklerini güçlendiriyor.....	422
Türkiye'nin ordusunun güçlendirilmesi konusunda İngilizlerle Fransızların hazırladığı rapor kabul ediliyor.....	423
İngiltere ve Fransa'dan alınacak askerî malzemenin miktarı ve çeşitleri artıyor	427
1940 ilkbaharıyla birlikte kızışan savaş, Türkiye'yi seferberliği ilan etmeyi ciddi olarak düşünmek durumunda bırakıyor	430
Milli Savunma Bakanlığı genelkurmaydan seferberlik planında ekonomi yapılmasını istiyor.....	432
Milli Müdafaa Vekâleti istisnâlarına kolaylıklar getiriliyor	434
Türkiye'nin yığınaklarını gerçekleştirme biçimi TBMM'de eleştiri konusu oluyor	435
Donanma, yeniden Gölcük'e çekiliyor	436
Yunanistan'ın askerî başarısı, Türkiye'yi savaşa girmekten koruyor	438
Beş ilde sıkıyönetim ilan ediliyor	438
Yeni koşullar gereği, İngiliz askerî heyetiyle Ankara'da yeniden durum değerlendirmesi yapılıyor.....	441
İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ve İmparatorluk Kurmay Başkanı Sir John Dill Türkiye'ye geliyor.....	445
Hitler'in mektubu İnönü'yü rahatlatıyor.....	448
Çakmak hattını bırakarak Çatalca hattında savunmayı esas alan yeni bir strateji belirleniyor	449
Savaşan tarafların Türk ordusunun savaş performansı hakkındaki kestirimleri	454
Ordunun pratikteki performansı	456
Silah sanayisinin performansı.....	457
Trakya ve İstanbul savaş riski dolayısıyla boşaltılıyor	464
Refah Vapuru faciası	464
Teslim olan Fransız gemileri Türkiye'nin donanmasına katılıyor	465
Havacı personel ve pilot eğitiminde yeni adımlar atılıyor.....	465
Türkiye, Almanların Rusya saldırısına rağmen kendi ordusunu ve savunma sistemini güçlendirmeye devam eder	467

1941 yılı sonunda savaş yeni alanlara sıçrayarak tehdit algılarını değiştiliyor	471
1942 yılına girerken İngiltere, Almanların saldırıları karşısında Türkiye'ye yapacağı yardımı yeniden saptamak gereğini duymuştur.....	472
Altyapı projelerine öncelik veriliyor	476
Almanya'yla krom ticareti anlaşmasını yapan Türkiye, Almanya'dan silah alma yolunu yeniden açar.....	477
Alman ordularının Rusya'daki ilerlemesi sürerken İngilizler Türkiye için "Sprawl Operasyon" Planı'nı geliştirir.....	478
Alman ilerlemesi yavaşlayınca Türkiye üzerindeki tehdit yoğunlaşması artıyor	481
1942 ortalarında İngilizler "Sprawl Planı"ndan "Octavius Planı"na geçiyor.....	482
Alman ilerlemesi durunca İngiltere, Türklerin savaşa girmesi için gerekli koşulları oluşturmaya çalışıyor.....	486
Adana Buluşması, İngilizlerle askerî malzeme ve silah alımı konuşmalarını yeniden başlatır.....	488
Türk ve İngiliz heyetleri "Hardihood Harekâtı" üzerinde uzlaşmaya çalışıyor.....	492
Hardihood Planı gözden geçiriliyor	501
İngilizler 25 havaalanını çalışır hale getirmek isterken Türkiye kendi uçak sayısının artırılmasını istiyor	503
İngilizler Kasım 1943'te yaptıkları yeni planlarla Türkiye'yi savaşa girmeye zorluyor	505
İnönü, Kahire Konferansı'na askerî heyet götürmüyor.....	509
İngilizlerle askerî müzakereler yeniden başlıyor	511
İngilizler müzakereleri kesiyor.....	518
İlişkilerin kopmasından önce İngilizlerin Türk ordusu hakkındaki değerlendirmesi.....	523
Türkiye ordusunu küçültmeye başlıyor ve kumanda kademesini yeniliyor	526
Türkiye'nin Almanlarla ilişkisini kesmesi yeni bir dönemi başlatıyor.....	528
Türkiye, Almanya'ya savaş ilan ediyor	532
Ordu, barış durumuna geçerken modernleşmesini tamamlamak istiyor.....	533
Soğuk Savaş'a geçiş yaşanıyor.....	537

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEPHELERİN DIŞINDA SÜREN ÇOK YÖNLÜ SAVAŞ	539
1. GİRİŞ	539
2. SAVAŞIN BAŞLANGICINDA CEPHE DIŞI SAVAŞIN TARAFLARININ TÜRKİYE'DEKİ ÖRGÜTLENMELERİ.....	541
Almanların cephe dışı savaş mekanizmasının örgütlenmesi	541
İtalyanların cephe dışı savaş mekanizmasının örgütlenmesi.....	549
İngilizlerin cephe dışı savaş mekanizmasının örgütlenmesi	550
Amerikalıların cephe dışı savaş mekanizmasının örgütlenmesi.....	554

Sovyetler Birliği'nin cephe dışı savaş mekanizmasının örgütlenmesi	554
Türkiye'nin, topraklarındaki cephe dışı savaşı denetim altında tutmak için yaptığı düzenlemeler	555
Basın yayın üzerindeki denetimin güçlendirilmesi	555
Yabancı propaganda kanalları karşısında devlet kendi kanallarını güçlendiriyor	559
Türkiye'nin istihbarat ve sabotajla mücadele kapasitelerinin geliştirilmesi	562
3. MİHVERİN İLERLEMESİ SÜRERKEN TÜRKİYE'NİN CEPHE DİŐİ SAVAŞTA KENDİ HÂKİMİYETİNİ KURMAK İÇİN YAPTIKLARI	565
Kamu alanını etkilemenin geleneksel aracı olan kahvehanelerde yaşanan yarışma	566
Basın ve yayın alanında yarışma ve denetim yoğunlaşıyor	568
Radyoların savaşı sürüyor	583
Tarafklar, kamu alanında, sergiler ve kültürel faaliyetlerle yarışıyorlar	585
Gizli örgütlerin karşısında MAH'ın faaliyetleri genişliyor	587
Von Papen suikasttan kurtuluyor	600
Almanlar, Türkiye üzerinden Kafkasya'ya Gürcü komandolar sızdırıyor	603
Türkiye'nin, savaş dışı kalmasının ona yüklediği insani görevleri yerine getirmesi	604
Sığınanlar artıyor	604
Yunanistan'a gıda ve silah yardımı	607
4. MİHVERİN GERİLEMESİNE BAŞLAMASI SONRASINDA CEPHE DİŐİ SAVAŞTA TÜRKİYE'NİN TUTUMUNDAKİ DEĐİŐMELER	611
Türkiye gizli örgütlerin yarıştığı bir alan olmayı sürdürüyor	611
Almanlar von Papen'i gözetliyor	614
Çiçero olayı	615
Orgeneral Ali İhsan Sabis tutuklanıyor	616
Türkiye'nin Almanya'yla ilişkisini kesmesi sonrasında İngilizlerin talepleri artıyor	617
Basın ve yayın alanında yarışma ve denetim yoğunlaşıyor	618
Sabahattin Ali-Nihal Atsız davası	624
Turancılar yargılanıyor	625
1944 yılı TKP tevkifatı	630
Tan olayı	631
Kamu alanını etkilemenin geleneksel aracı olan kahvehanelerde yaşanan yarışmaya tekrardan bakış	635
Türkiye'nin savaş dışı kalmasının ona yüklediği insani görevler savaşın sonuna doğru artıyor	636
Yahudi göçünde köprü oluyor	636
Yeni sığınma dalgası	637
Gıda sağlanması çabaları azalıyor	639
Esir mübadelesi gerçekteştiriliyor	640

BİRİNCİ CİLDİ SONA ERDİRKEN	641
Giriş.....	641
Sayılar, savaşı Liddell Hart'ın anlayışıyla değerlendirmenin önemini ortaya koyuyor.....	644
İkinci Dünya Savaşı dünyaya barış getirebildi mi?.....	645
Mihver'in başarısızlığı, yıldırım savaşı stratejisinin kaçınılmaz bir sonucu mudur?.....	646
Kazablanka Konferansı'nda "Kayıtsız Şartsız Teslim" koşulunun getirilmesinin sonuçları savaş kayıplarının yükselmesine ne kadar katkı yapmıştır?	650
Sovyetler Birliği'nin kazananlar grubu içinde bulunmasına karşın savaşın en büyük tahribatını yaşamış olması nasıl yorumlanabilir?.....	650
İkinci Dünya Savaşı, gerilla savaşı mantığının gelişmesine yol açıyor.....	652
Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki dış politikasının niteliğinin tarafsızlık değil, taraflı ama savaş dışı olma olarak yorumlanmasının gerekliliği üzerine	653
Türkiye, ordusunu ne ölçüde donatabildi? Bu donatımda dış yardımın ve iç üretimin payı ne oldu?.....	657
Türkiye'de savaş sırasında yapılan altyapının değeri konusunda İngilizlerin bir değerlendirmesi	661
Birinci Kitabın çözümlenmeleri İkinci Kitaba ne tür veriler getiriyor?.....	661
DİZİN	663

GİRİŞ

Bu kitapta, İkinci Dünya Savaşı içinde Türkiye'nin izlediği politikaların geniş kapsamlı bir çözümlemesi yapılacak. Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi içinde yayımladığımız üç kitaba¹ bir yenisini daha ekliyoruz denilebilir. Bu kez, izlenen politikaların nedenlerini ve sonuçlarını iktisattan daha geniş bir çerçeve içinde ele alacağız.

Yeni kitap için İkinci Dünya Savaşı dönemine öncelik vermemiz, rahatlıkla anlaşılabilir bir tutumdur. Türkiye Cumhuriyeti tarihi konusunda yapılan hemen hemen tüm çalışmalarda İkinci Dünya Savaşı bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Bu savaş sonrasında Türkiye'nin dış politikasında, ekonomi politikasında ve siyasal rejiminde çok önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu dönüşümlerin açıklanmasında ise genellikle dış konjonktür değişimleri üzerinde durulmuştur. Nitekim Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği dış politikalar konusunda çok sayıda araştırma yapılmış ve hatırat yazılmıştır. Oysa kanımızca yaşanan dönüşümleri sadece dış dünyadaki değişimlere bağlamak yetersiz kalmaktadır. İkinci Dünya Savaşı içinde Türkiye'de, toplumun yaşadıklarının bu dönüşümler üzerindeki etkisini de araştırmamız gerekmektedir. Bunun için de Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda uyguladığı askerî, ekonomik ve sosyal politikaların daha yakından tanınması gerekmektedir. Bu konuların ise yeterince incelendiğini söylemek zordur. Bu kitabı hazırlayarak bu konudaki açığın kapatılmasına bir ölçüde katkıda bulunmak istiyoruz.

1 İlhan Tekeli Selim İlkin, "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 1*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009; İlhan Tekeli Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009; İlhan Tekeli Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.

İki Dünya Savaşı'nın sürekliliği

Bu kitapta, esas olarak 1938-1947 yılları arasındaki dönemi ele alacağız. Bu dokuz yıl Türkiye'nin savaş öncesindeki hazırlıklarını, savaş dönemini ve savaş sonrası için hazırlık çalışmalarını içermektedir. Üzerinden 60 yıl geçtikten sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın böyle sınırlı bir dönem olarak ele alınmasının ne kadar doğru olduğu konusunda bazı irdelemeler yapmakta yarar vardır. Günümüzde, yani belli bir zaman geçtikten sonra konuya eğilinildiğinde, birçok yazar, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nı ve arada geçen dönemi bir bütün olarak tek bir savaş dönemi olarak görmeye başlamıştır. Zira Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış antlaşmalarının getiremediği çözümlere ulaşabilmek için İkinci Dünya Savaşı yapılmak zorunda kalınmıştır.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını kesintili bir savaşın başlangıcı ve sonu olarak görmeyi değişik biçimlerde temellendirebiliriz. Olanaklı bir temellendirme biçimini Prusyalı askerî düşünür Clausewitz'in ünlü savaş kuramında görüyoruz. Ona göre savaş hiçbir zaman kesin sonuçlu (mutlak) değildir. Yenilen devlet yenilgiyi çoğu kez daha sonraki günlerde politik ilişkilerle sağlayabileceği yeni desteklerle atlabileceği geçici bir felaket sayma eğilimini taşır.² Kaybettiğini yeni savaşlarla ele geçirme ümidini pek kolay yitirmez.

Dünya Savaşlarının topyekûnluğu

Birinci Dünya Savaşı ekonominin öncelik kazandığı ve ekonomik gücün savaşın kaderini belirlediği ilk savaş olmuştur.³ 1914-1918 savaşının bu total karakterine ilk kez dikkati çeken *General Ludendorff* olmuştur. Nitekim *total harp kavramını* da o geliştirmiştir. Hatıralarında “Bu harpte artık ordu ve donanma kuvvetinin nerede başladığı, millet kuvvetinin nerede bittiği ayırt edilemiyordu. Ordu ve millet birbirine karışmıştı. Dünya, kelimenin tam manasıyla milli bir harp karşısında idi” demiştir. Devlet her kişiyi, her maddeyi zaferin elde edilmesi için kullanmaya başlamıştır.⁴

Aslında bu Westfalia Barışı'yla ortaya çıkan devlet anlayışıyla ilgili değişikliğin ulaşabileceği son noktaya, yani mantıki limitlerine ulaşması demektir. Westfalia Barışı sonrasında ulus-devlet yapısı oluşmaya başladığında genel olarak savaşa bakış açısı da değişmeye başlamıştır: Silahlı kuvvetlerin karşısında daima düşman silahlı kuvvetleri bulunacaktır.⁵ Savaşların düzenli ha-

2 Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1984, Cilt I, s. 27.

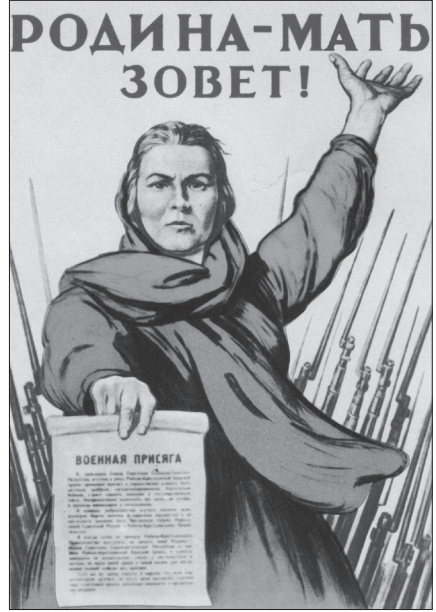
3 Zafer Toprak, *İttidat-Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 3.

4 Seyfi Kurtbek, *Harp ve Ekonomi* Insel Kitabevi, İstanbul, 1942, s. 13.

5 Carl Von Clausewitz, *Harp Üzerine*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1986, Cilt II, s. 63-64.

Alman afişi.

Sovyet savaş posterleri, "Anavatan Çağırıyor".

Askere çağrı (ABD).

Askere çağrı, "Britanya'nın Kadınları - Fabrikalara Gelin" (Büyük Britanya).

Askere çağrı (Büyük Britanya).

Büyük Britanya savaş posterı.

le gelmesi, silahlı kuvvetlerin iâsesini hükümetlerin temel görevi haline getirmiştir. Devletin edindiği bu yeni görev savaşla ekonomi arasında doğrudan bir ilişkinin kurulmasını da beraberinde getirmişti. Ama 1815 Viyana Kongresi sonrasında Napolyon savaşlarının galipleri genellikle sınırlı savaş doktrininin uygulayıcısı oldular. Oysa 1914 sonrasında topyekûn savaş doktrininin uygulanmaya başlamasıyla, büyük sayılarda askerin harekete geçirilmesi gereği, yurttaş-askerlerin kullanılmasını zorunlu kıldı. Birinci Dünya Savaşıyla birlikte yurttaşlık ve askerlik âdeta özdeşleşti. Bu özdeşlik görüldüğü gibi topyekûn savaş kavramının zorunlu bir sonucu oldu.⁶ Savaş dehşet verici hale gelirken aynı zamanda da tüm nüfusu içine çekiyordu.

Böyle bir tarihsel akış içinde, savaşla ekonomi arasında bütünleşmesi, savaşa hazırlık denilen işi artık silahlanmadan ibaret olmaktan çıkarıyor ve tüm ekonominin de savaşa hazırlanmasını gerektiriyordu. Birinci Dünya Savaşı'na giren ülkeler bu anlamda bir hazırlık geçirmemişlerdi. Oysa iki dünya savaşı arasında tüm ülkeler ekonomi politikalarını savaş gerçeğine göre geliştirdiler. Bu gelişmeler, savaşa ilişkin iki farklı kavramın gelişmesine neden oldu. Bunlar *Harp Ekonomisi*

ve *Milli Müdafaa Ekonomisi* kavramlarıdır. Harp ekonomisi savaş sırasındaki ekonominin işletilmesini ifade ediyordu. Milli müdafaa ekonomisi kavramı ise bir taraftan sulh zamanındaki gereksinimler karşılanırken aynı zamanda

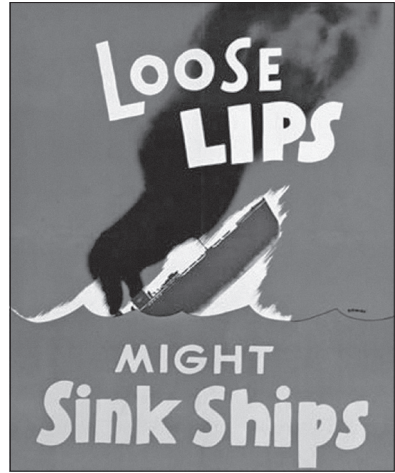
6 Michael Mann, *States, War and Capitalism*, Blackwell, Oxford UK, 1988, s. 166.

ekonomik seferberliğe hazırlanılmasını içeriyordu.⁷ Devletlerin İkinci Dünya Savaşı'na hazırlıkları, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya koyduğu *topyekûn savaş anlayışı içinde gelişti*. Barış sırasında milli müdafaa ekonomisi anlayışı içinde yürütülen topyekûn seferberlik hazırlıkları, savaşa başladıkları zaman ekonomilerin büyük sarsıntılara uğramadan savaşı sürdürebilmelerini sağlayacaktı.⁸ Barış zamanında da bir tür savaş ekonomisinin sürdürülmesi, aslında savaşın bitmediğinin de gizil bir ifadesi idi. Sıcak savaşta bir süre ara verilmişti. Nihai hesaplaşma sonra bekleniyordu. Bu açıklama ile iki dünya savaşını, arasındaki çatışmasız dönemle bir bütün olarak görmenin mantığı da açıklık kazanmış olmaktadır.

Milli müdafaa ekonomisi kaçınılmaz bir şekilde *otarşik olma eğilimi* taşıyordu.⁹ Bu ekonomi politikası kesin bir otarşiyi amaçlamasa da bir milletin gereksinmelerini savaş süresinde başkalarının yardımı olmadan, kendi ülkesinden ve kendi kapasiteleriyle sağlayabilmesini hedeflemişti. İki savaş arasında yaşanan 1929 büyük dünya krizi sonrası dünyanın içine girdiği yeniden yapılanma biçimi de bu otarşi eğilimine önemli katkılarda bulunuyordu. Bu ülkeler kendi üretmediği mallarla, ordunun ve halkın beslenmesi için savaş süresi boyunca yeterli olacak stoklar oluşturma politikası izliyorlardı. Bazı hallerde de savaş sırasında otarşik bir pozisyon kazanabilmek için daha barış zamanından "Erzatz" (muadil) madde üretimi yapıyorlardı. Otarşi arayışı, yalnız uygulandığı ülkede iktisadi değişime sebep

Askere çağrı (ABD, 1917).

ABD savaş posterı.

7 Fritz Neumark, *Harp Ekonomisi*, Başvekâlet İstatistik G. Direktörlüğü. Ankara, 1937, s. 4.

8 Kurmay Yarbay Seyfi Kurtbek, *Milletin Harbe Hazırlanması*, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1946.

9 Fritz Neumark, *a.g.e.*, s. 22.

olmakla kalmamakta, içinde bulunduğu kıtanın ve giderek dünyanın ekonomik bünyesinde de önemli değişiklikler yaratabilmekteydi.

Türkiye'nin izlediği ekonomi politikaları
milli müdafaa ekonomisi niteliğindedi

Türkiye'nin iki savaş arasında izlediği ekonomi politikalarının genellikle dünyayla aynı çizgide bir tür milli müdafaa ekonomisi olduğu görülmektedir. Nitekim rejimin önderleri, nutuklarında, izlenen ekonomi politikalarını savunurken bu politikaların milli müdafaa boyutuna dikkat çekmişlerdir. *İsmet İnönü*, Cumhuriyet'in onuncu yılının kutlandığı günlerde Kadro'ya yazdığı "Fırkamızın Devletçilik Vasfı" başlıklı yazısına "*İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi*" diye başlamakta ve "En kuvvetli, en zengin devletler, tasavvur olunamayacak devlet tedbirleri ile iktisatlarının müdafaa kuvvetini artırmalarını görmüş olmamız, Fırkamız, Cumhuriyet Halk Fırkası için ancak övünülecek bir isabet ve doğru bir karar cümlesinden sayılmak icap eder" diyerek yazısını sürdürmektedir.¹⁰ Zaten bu dönemde Türkiye'nin izlediği devlet eliyle ve ithal ikamesi yoluyla sanayileşme politikası, temel tüketim mallarında Türkiye'nin kendi kendine yeterli hale gelmesini amaçlıyordu. Cumhuriyet'in Birinci Dünya Savaşı'nın sıkıntılarını çok yakından bilen önder kadrosunun, temel tüketim maddelerinde yeterlilik sağlanmasına öncelik vermesi oldukça anlaşılır bir şeydir. Türkiye'nin bu tür bir sanayileşme politikasını izleyebilmesini sağlayan tabii ki yalnız Türkiye'nin siyasi iradesi değil, aynı zamanda kriz sonrasında dünya ekonomisinin içine girdiği konjonktür olmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın eşiğine böyle bir ekonomik hazırlık içinde gelmiştir. Ama sanayileşmesinin henüz çok başlangıcında olan ülkenin ekonomisinin kendisini tüm temel mallarda kendine yeterli hale getirdiğini söylemek zordur. Bu nedenle de savaş içinde önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalacaktır.

Stratejik konumu olan sanayileşmemiş ülkelerin
tarafsızlık politikası izlemelerinin zorlukları

Bir dünya savaşı çıktığında, Türkiye gibi stratejik önemi çok yüksek olan ve aynı zamanda sanayileşmemiş ülkelerin, bir taraf seçmeye zorlanacağı, tarafsız kalmaya çalışması halinde ise sanayileşmiş ve savaşta taraf olan ülkelere biri tarafından işgal edileceği ileri sürülüyordu. Nitekim *Mustafa Kemal* Kurtuluş Savaşı sırasında İttihatçılara yapılan suçlamalar karşısında ülke-

¹⁰ İsmet İnönü, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro*, Sayı 22, Teşrinievvel 1933.

nin bir taraf seçip savaşa girmesinin kaçınılmazlığını, bu savı ileri sürerek anlatmaya çalışmıştır.¹¹ Ama henüz sanayileşmemiş bir ülke olan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında *bir taraf seçmesine rağmen sıcak savaşın dışında kalmayı* başarmıştır. Savaş dışı kalmanın başarılması, üzerinde düşünülmesi ve ciddi açıklamalar geliştirilmesi gereken önemli bir olgudur.

Clausewitz'in,¹² savaş politikanın başka araçlarla sürdürülmesidir şeklindeki savı bu bakımdan aydınlatıcıdır. Ona göre savaşın ayırt edici özelliği, araçlarının farklılığından kaynaklanır. Bu araçlarla, politikanın yönü ve amacının çelişkiye düşmemesinin sağlanması ise harp sanatından beklenmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı verecek bağımsızlığını kazanmış olan Türkiye, dış ekonomik konjonktürün sağladığı olanaklardan da yararlanarak bir tarafsızlık politikası izlemiştir. Clausewitz'in kuramı paralelinde düşünülürse Türkiye'nin savaş sırasında da tarafsızlığını sürdürmesi beklenebilirdi. Oysa Türkiye bu tarafsızlık tutumunu sürdürememiş, taraf seçmek durumunda kalmıştır. Bunun nedenini Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Savaşı konusundaki savında aramak gerekir: Türkiye sanayileşmemiş bir ülke olarak savaş sırasında bir taraf seçmek durumundadır.

Türkiye'nin savaş arifesinde, savaşa girmek istememesine rağmen taraf seçmek durumunda kalması ancak *realist savaş kuramına* başvurarak açıklanabilir. Realist savaş kuramı, savaşı uluslararası sistemin özellikleriyle açıklamaya çalışmaktadır. Bu kurama göre her biri bağımsız olan, güvenliğini, gücünü, servetini geliştirmek için rasyonel hareket eden devletlerden oluşan anarşik nitelikli bir uluslararası sistemde, savaşın ve taraf seçmenin gerisinde *güçler dengesi hesapları* bulunmaktadır.¹³

Ek olarak ilginç bir nokta: Türkiye'nin, bir taraf seçmesine rağmen savaşa girmeyerek iki taraf arasındaki dengeleri gözetip âdeta tarafsız gibi davranmasının Clausewitz'in kuramıyla da bir tutarlılık içinde olduğu ileri sürülebilir.

Almanya'nın Yeni Nizam Doktrini Türkiye'yi hedef haline getiriyordu

Bir yandan Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış antlaşmaları, öte yandan İkinci Dünya Savaşı öncesinde yaşanan siyasal olaylar; İkinci Dünya Savaşı'nda saldırgan olan ülkenin Almanya olacağını açık hale getirmişti.

11 Mahmut Gologlu, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969, s. 168.

12 Carl von Clausewitz, *a.g.e.*, s. 35.

13 J.S. Levy, "War: Causes and Patterns," *International Encyclopedia of Social & Behavioral Sciences*, Elsevier Science Ltd. 2001, s. 16354-16357.

Bu saldırganlığın dayanacağı doktrini Alman jeopolitikçileri geliştirdiler. Almanya'nın siyasal birliğinin kurulması sırasında Alman coğrafyacıları siyasal coğrafyaya büyük ilgi duyuyorlardı. Bu alanın öncülüğünü de Friedrich Ratzel yapıyordu. Ratzel, coğrafi ve siyasi yapıları biyolojik organizmalara benzetiyor, siyasi grupların işgal ettikleri *sahaların (raum) farklılaşması* üzerinde duruyordu. Siyasal coğrafyasını temelde *Sosyal Darwinizm* üzerine kurmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği koşullar içinde politik coğrafyadan yeni bir dal olarak *jeopolitik* doğdu.¹⁴

Bu geçişte önemli bir rol oynayan bir diğer isim *Karl Haushofer*'di. Asker kökenli bir coğrafyacı olan Haushofer, 1914 yılında Münih Üniversitesi'nde Japonya hakkında hazırladığı doktorasını tamamladı. Tezinin başına Heraklitus'tan alıntıyla "Savaş Herşeyin Babasıdır" diye yazmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda aktif göreve çağrıldı ve savaş bittiğinde generallığe terfi etmişti. 1919 yılında Münih Üniversitesi'nde politik coğrafya doçenti olarak çalışmaya başlayan Haushofer, 1921 yılında şeref profesörü ve Alman Akademisinde senatör oldu. 1924 yılına ise Münih Üniversitesi'nce desteklenen *Zeitschrift für Geopolitik* (1924-1939) dergisinin baş editörlüğüne getirildi.¹⁵ Bu dergi çevresinde, Karl Haushofer ve arkadaşlarının (Otto Maul, Erich Obst, Ewald Banse, Richard Henningi, Colin Ross, Albrecht Haushofer) geliştirdikleri, *yaşam sahası (Lebensraum)*, *organik devlet ve otarşi* kavramlarına dayanan¹⁶ bir jeostrateji doktrini geliştirildi.

İkinci Dünya Savaşı başında Nazi Hükümetinin üç nolu adamı olarak bilinen Rudolf Hess, daha önce Haushofer'in emir subaylığını yapmıştı. Nazi-lerin savaş sonrası dünya düzeni olarak ilan ettikleri "*Yeni Nizam*", Haushofer ve arkadaşlarının geliştirdiği jeostrateji doktrininden etkilenmişti. Ama Haushofer'in bu etkilenmeyi yüzeysel bulduğunu da eklememiz gerekiyor.

"Yeni Nizam"da, geleceğin dünyasında büyük ekonomik krizlerin doğması için hammaddeler bakımından kendine yeterli hayat sahalarının oluşturulması isteniyordu. Bu hayat sahalarından birini, Berlin-Roma merkezli Avrupa, bir diğerini ise Türkiye'den Afganistan'a kadar uzanan çevre ülkeleriyle Afrika oluşturuyordu.¹⁷ Almanya yeni bir dünya savaşını böyle bir amaçla gerçekleştirmek için başlatacaktı.

Böyle bir doktrinın açıklanması, *Türkiye'yi bu dünya savaşının şu ya da bu şekilde hedeflerinden biri haline getiriyordu*. Türkiye, çok güçlü ve sanayileş-

14 Bu konuda ayrıntı için bkz., Derwent Whittlesey, "Jeopolitik: Haushofer", Edward Mead Earle (editor), *Modern Stratejinin Yaratıcıları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, Mayıs 2003, s. 327-344.

15 Derwent Whittlesey, *a.g.e.*, s. 342-344.

16 S.B. Cohen, "Geopolitics", *International Encyclopedia of Social & Behavioral Sciences*, Elsevier Science Ltd. 2001, s. 6199-6205.

17 Nurullah Esat Sümer, *Yeni Nizam*, Ankara, 1945.

miş bir ülke karşısında savaş döneminde de tarafsızlık politikasını sürdürebilmek için stratejik seçimler yapmak durumunda kalıyordu. Realist savaş kuramının denge yaklaşımı bu konuda bize yol göstermektedir. Gücsüz tarafın, kendini güçlü gören tarafın istekleri karşısında, onun güç hesaplarını değiştirerek dengeyi kurabilmesi için iki olanağı vardır. Bunlardan biri *taarruz ve savunma savaşları arasındaki asimetrik güç gereksinmelerinden yararlanmaktır*. Taarruz savaşları yapanlar, savunma savaşları yapanlara göre çok daha büyük güçleri seferber etmek durumundadırlar. Saldırıya uğrayacağını düşünen bir ülke savunma için gücünü artırır, saldırıyı yapmak isteyen ülke çok daha büyük güçleri harekete geçirmek zorunda kalacaktır. İkincisi ise müttefikler bularak, saldırgan güçler karşısında *ittifaklar kurarak*, güç dengesini kurmaya çalışmaktır.

Türkiye, savaşın başında tarafını seçerken
asimetrik yükümlülükler yükleniyor

Türkiye, savaş dışı kalma politikasını savaş döneminde de sürdürebilmek için her iki olanağın da yararlanmıştı. Savaş öncesinde Alman saldırıları karşısında İngiltere ve Fransa'nın desteği sağlanmıştı. İngiltere'yle yapılan müzakereler neticesinde 12 Mayıs 1939'da hem Ankara hem de Londra'da yayınlanan bir deklarasyonla, İngiltere'nin saldırılar karşısında Türkiye'yi koruyacağı konusunda garanti verdiği ilan edildi. Kısa bir süre sonra, Fransa'yla yapılan müzakereler sonucunda da benzer bir deklarasyon, 24 Haziran 1939'da yayınlandı. *19 Ekim 1939'da Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında 15 yıl sürecek bir ittifak anlaşması Ankara'da imzalandı*. Bir karşılıklı yardım paketi oluşturularak Türkiye, saldırılar karşısında daha da güçlendirilmiş oldu. Burada karşılıklı yardımdan söz edilmesine karşın aslında yardım yükümlülükleri arasında bir simetri bulunmuyordu. İngiltere ve Fransa, Türkiye herhangi bir Avrupa ülkesi tarafından saldırıya uğrarsa yardım edecekti; oysa Türkiye'nin yardım yükümlülüğünün doğması için Akdeniz'de hem İngiltere ve Fransa'nın hem de Türkiye'nin birlikte saldırıya uğraması gerekiyordu.¹⁸ Bu asimetrik yükümlülük Türkiye'nin bir tür tarafsızlık (savaş dışında kalma) politikasını savaş içinde de sürdürmesine olanak vermiştir.

Bu anlaşma, Türkiye'nin bir yandan bir sanayi ülkesi olmamasından ötürü karşılaşacağı güç dengesi açığını kapatıyor, öte yandan anlaşmanın getirdiği caydırıcılıktan faydalanarak savaş dışı kalmasına olanak veriyordu. Anlaşmaların caydırıcılığına ek olarak Türk ordu mevcudu 1939 yılın-

18 Philip Paneth, *Turkey- Decadence and Rebirth*, London Alliance Press. Ltd., Londra, 1943, s. 149.

da 300.000 iken¹⁹ savaş içinde 900.000'e hatta belki daha da üstüne yükseltilmişti.²⁰

Savaş dışı kalmayı ancak savaşan tarafların hesaplarını değiştirebilecek düzeydeki bir silahlanma sağlayabiliyor

Türkiye'nin ittifaklar yaparak, silahlı gücünü artırarak Almanya'nın stratejik hesaplarını etkilemeyi başardığı söylenebilir. Savaş başladıktan sonra 1941 yılının ilk yarısında Almanya, Balkanlar'a yönelmişti. Artık savaş Türkiye'nin kapılarına dayanmıştı. Ancak Alman orduları, Türkiye'ye saldırmadı. Hitler, 1 Mart 1941'de İsmet İnönü'ye yazdığı mektubunda Türkiye'ye saldırmayacağını güvencesini veriyordu. Bunun uzantısında 18 Haziran 1941'de Ankara'da Türk-Alman dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalandı. Almanya artık Türkiye'nin savaş dışı kalmasını kendisi için yeterli görüyordu.²¹ 22 Haziran 1941'de ise Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırıya geçince Türkiye tarafsızlığını ilan etti.

Bir dünya savaşı içinde taraf olanların ne yapmaları gerektiği, büyük ölçüde belirlenmiştir. Savaşan taraflar birbirlerine göre ötekidirler. Karşısındakini güç kullanarak savaş dışı bırakmaya veya kendi iradesini kabul ettireceği bir barışa zorlamaya çalışırlar. Clausewitz'e göre savaş başladığında taraflar artık kendilerinin efendisi olmaktan çıkmışlardır. Her iki taraf da güç kullanmada bir sınır tanımamaktadır ve karşısındakini yenmedikçe yenilme tehdidi altındadır. Sonuç alınca kadar güç kullanımını turmandıracaklardır. Tarafsız olanın ya da savaş dışı kalanın durumu ise bu kadar açık değildir. Tarafsızlık, her iki tarafı da öteki olarak görmemek demektir. Ama bu barış dönemindeki tarafsızlıktan farklı bir durumdur. Tarafsız ülke olup bitenlere ilgisiz kalamaz. Çünkü onun tarafsızlığı sadece kendi kararına bağlı değildir. Savaşan tarafların her ikisinin de onun tarafsız kalmasına razı olması gerekir. Özellikle tarafsız kalan bu ülke Türkiye gibi stratejik bir konuma sahipse savaşan taraflardan biri her an hesaplarını değiştirerek onun savaş dışı kalmasına razı olmaktan vazgeçebilecektir. Bundan dolayı Türkiye'nin sürekli aktif bir izleme politikası icra etmesi gerekir. Tarafların hesaplarını değiştirmelerini engelleyecek bir güç oluşturmak ve bunu sürekli olarak uygun biçimlerde konumlandırmak durumundadır. Bu aktif izleme poli-

19 Gungör Cebecioglu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1988, s. 339.

20 Philp Paneth, *a.g.e.*, s. 144. Bu bilgi İngiliz tarafının o dönemdeki tahminidir. Türkiye'nin ordusunun büyüklüğünün 1.500.000 ne ulaştığını söyleyen tahminler de bulunmaktadır.

21 Nuri Yavuz, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkanlar'a Girmesi ve Türk-Alman Münasebetlerine Tesiri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1988, s. 155-161.

Alman-Türk Dostluk Antlaşması (18 Mart 1941).

tikasıyla, sürekli olarak soyut savaş hesapları yaparak savaşan ülkelerin, kararlarını değiştirmesini engellemeye çalışacaktır. Aktif bir izleme politikasıyla sürekli olarak hesap yapan bir ülke, fiilen savaşmamasına rağmen büyük güçler oluşturulması gereğinden ötürü savaşan ülkelerin karşılaştığına benzer ekonomik yüklerin altına girmekte ve savaş ekonomisinin sorunlarını yaşamaktadır. Bu nedenle, tarafsız kalan bir ülke için de savaşın uzaması istenmeyen bir durumdur.

Savaş dışı kalmak için propaganda savaşında da yenilmemek gerekiyor

Tabii ki bir savaş içinde verilen kararlar, bir savaş oyununda verilen kararlardan çok farklı bir şekilde gelişmektedir. Karar vericiyi kararını verirken sadece savaş oyununun mantığı değil, toplumdan gelen eğilimler de etkilemektedir. Hükümetin İngiltere ve Fransa'yla ittifak araması ve Almanya karşısında yer alması savaş oyununun mantığı açısından ne kadar tutarlıysa halktaki ve ordunun genç subayları arasındaki eğilimlerle o kadar çelişki halindedir. Eğer Birinci ve İkinci Dünya savaşı bir bütün olarak kavranır-

sa Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yanında savaştığı ülkenin karşısında yer alırken Birinci Dünya Savaşı'nda ve özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında düşmanı olan ülkelerle ittifak içine girdiği söylenebilir. Bu tarihsel düşmanın, hızlı bir şekilde bir dosta dönüşmesini halka anlatmak güçtür. Bu güçlüğü bir yandan Almanya'nın Türkiye'de 1936 sonrasında yaptığı ve oldukça etkili olan propagandası artırıyor, öte yandan savaşın ilk yıllarında elde ettiği çok parlak başarılar Almanya'nın karşısında yer almanın açıklanmasını zorlaştırıyordu.

Almanya'nın başarılarının ordunun genç kadroları üzerindeki etkisini en açık şekilde o zaman genç bir subay olan Seyfi Kurtbek'in savaşın ilk yıllarında yazdığı *Harp ve Ekonomi* kitabında buluyoruz. Kitabın önsözünde "Birinci Dünya Harbinden sonra senelerce harp aleyhinde propaganda yapıldı. İnsanları harpten nefret ettirmek, onlara tatlı, uyuşturucu, avutucu (ebedi sulh fikri) aşılacak istenmişti. Bugünkü harp, bu serap peşinde koşanları öyle çarptı ki artık bilinmeyen bir zaman için insanlar böyle bir hayalden bahsetmeyeceklerdir"²² denilerek bir savaş kışkırtıcılığı yapıldığı söylenebilir. Savunulan bu anlayış, Mustafa Kemal'in ünlü "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesinden ziyade, Hitler'in "insanlık daimi mücadele içinde büyüdü; ebedi sulh onu mezara götürecektir" anlayışıdır. Bu anlayış içinde savunmaya da yer yoktur: "Millet ve orduda yenmek azmi, taarruz fikriyle beraber yaşayabilir. Millette taarruz ruhu olmazsa ordularda taarruz fikri kök tutmaz. Sulhçu olduğunu, hiçbir tarafta istila emeli beslemediğini, nihayet hudutların kati ve daimi olduğunu ilan eden milletler, mutlak surette müdafaaya karar vermişlerdir."²³ Ayrıca savaşın ilk yıllarının kendisini haklı çıkardığı kanısını taşıyarak: "*Ülkü millete taarruz ruhu verir ve onu yaşatır*. Son harp bize şunu bir daha öğretti ki bir millet varlığını koruyabilmek için, en az taarruz kabiliyeti kazanacak kadar kuvvetlenmeye mecburdur. Ülküsüz Fransa yalnız müdafaayı düşünüyordu. Taarruz ruhiyle yetişen Alman milletinin dinamizmi karşısında milli varlığını koruyamadı" diye yazmaktadır.²⁴ Böyle olunca da "vazife, milli ekonomiyi taarruzi bir harbi başaracak kadar kuvvetli"²⁵ yapmak olacaktır. Bu alıntılardan Alman savaş doktrininin genç subaylar üzerinde ne kadar etkili olduğu açıkça görülmektedir. Bir asker, savaşı normal ve arzulanabilir bir toplumsal faaliyet olarak gören böyle bir bakış açısını benimsediğinde artık o militarizmin tutsağı haline gelmiş demektir. Tabii ki bir dünya savaşında, böyle bir anlayışa sahip olan askerlere tarafsızlık politikasını izletmek çok zor olacaktır.

22 Seyfi Kurtbek, *Harp ve Ekonomi*, s. 7.

23 Seyfi Kurtbek, *Harp ve Ekonomi*, s. 15.

24 Seyfi Kurtbek, *Harp ve Ekonomi*, s. 55.

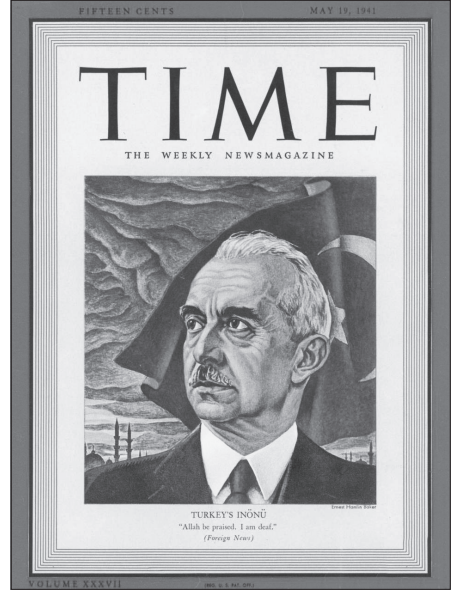
25 Seyfi Kurtbek, *Harp ve Ekonomi*, s. 56.

İnönü'nün deneyimi Türkiye'nin müzakere gücünü artırıyor

Akılcı da olsa, halkta ve genç subaylardaki eğilimlerin tersine bir yol izlemek kuşkusuz kolay değildir. Türkiye'de bu dönemde tek parti rejiminin bulunmasının böyle bir yol izlemeyi kolaylaştırdığı söylenilebilir. Belki daha da önemli olan husus bu dönemde Birinci Dünya Savaşı deneyimini çok yakından tanıyan İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıdır. Türkiye'nin savaş dışı kalma pozisyonunu pratikte savaşın sonuna kadar sürdürdüğü söylenebilir. Almanya'nın savaşı kaybettiğinin çok açık hale geldiği bir safhada savaş, sonrasındaki dünya düzeninin oluşturulması çalışmalarına Türkiye'nin katılabilmesi için bir ön koşul haline gelince Türkiye 23 Şubat 1945'te Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etti ve böylece 26 Nisan 1945'te çalışmalarına başlayan San Francisco Konferansı'na katıldı.

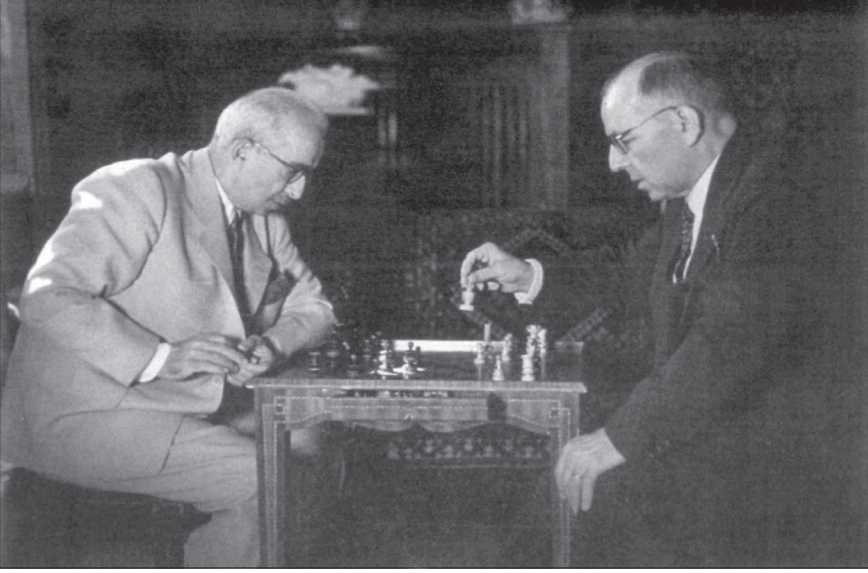
Türkiye'nin savaş dışı kalmasını, Liddell Hart'ın "yüksek strateji" diye tanımladığı alandaki başarısı sağlamıştır. Yüksek strateji, ülkenin temel siyasal amacını gerçekleştirmek için bir milletin bütün imkânlarının, askerî güçlerin mobilizasyonu da dahil olmak üzere, koordineli bir şekilde yönetilmesidir. Başka bir deyişle savaş dönemindeki "uygulama halindeki siyasettir."²⁶ Türkiye'nin böyle bir yüksek strateji başarısı göstermesinde, İnönü'nün zengin siyasal ve askerî birikiminin katkısının yüksek olduğu açıktır.

Böylece Türkiye sıcak bir çatışmaya girmeden İkinci Dünya Savaşı'nı geçirmiş oldu. Ama bu durumu savaşın etkilerinin dışında kalınması şeklinde yorumlamak doğru değildir. Türkiye savaş öncesinden başlayarak savaşın sonuna kadar savaş içinde etkili bir aktör olarak yer almıştır. Savaşın diğer aktörlerinin niyetlerini kestirmiş, onlarla işbirliği geliştirmiş, kendi silahlı kuvvetlerine ilişkin olarak aldığı kararlarla diğer aktörlerin hesaplarını değiştirmiş, kararlarını etkilemiştir. Öte yandan hesaba katılan, aktif bir aktör olabilmesi için aldığı askerî önlemlerle oluşturduğu güç de ekonomisini bü-

İnönü (Time, 19 Mayıs 1941).

26 B.H. Liddell Hart, *Strateji Dolaylı Tutum*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 249.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saracoğlu satranç oynuyor.

yük ölçüde etkilemiştir. Zaten topyekûn savaş anlayışının hâkim olduğu bir dönemde askerî güç oluşturmanın ekonomik yansımalarının olmaması imkânsızdır. Kısaca özetlemek gerekirse Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında sıcak çatışmaya girmeden savaşın etkili aktörlerinden biri olmayı başarmış, ülkesini yıkımdan korumuş, ama bir savaş ekonomisinin tüm zorluklarını ve bu zorlukların beraberinde getirdiği toplumsal sorunları yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın anlatısını Clausewitz'in strateji anlayışıyla mı, yoksa Liddell Hart'ın strateji anlayışıyla mı okumalıyız?

Bir okuyucunun, dünyadaki tüm büyük güçlerin ittifaklar kurma yoluyla ikiye ayrıldıkları ve dünya coğrafyasının çok büyük bir kısmını içine alarak yürüttükleri bu savaşın anlatısını okurken ne tür bir *değerlendirme çerçevesi* kullanacağı önemli olmaktadır. Bu çerçeve, okuma sonrasında ulaşacağımız yargıları büyük ölçüde belirleyecektir.

Böyle bir savaşta en basit değerlendirme çerçevesi, savaşı nihai olarak kimin kazandığıdır. Tabii ki siyasal açıdan savaşı kimin kazandığı önemlidir. Ancak savaşın hem kazanan hem de kaybeden tarafa ayrı ayrı maliyetlerinin ve dünyaya toplam maliyetinin ne olduğu konusunda bir değerlendirme yapmazsak yaptığımız değerlendirme eksik kalır. Bir dünya savaşı sonrası

da dünyanın ne kadar büyük kayıp verdiğini söylemenin ve bunu bir insanlık dramı olarak nitelemenin, insanların ders alması bakımından önemli olduğu açıktır. Ama bu değerlendirme, savaşan tarafların savaş yönetimlerindeki başarılarını değerlendirmek bakımından yetersiz kalır. Bu savaşta elde edilen sonuç insanlığa daha az maliyetle elde edilebilir miydi sorusundan kaçınmanın olanağı yoktur. Bu soruya yanıt verebilmek içinse alternatif askerlik stratejileri üzerinde durmamız gerekecektir.

Bu konuda iki farklı görüşün yarıştığı söylenebilir. Bunlardan birincisi Clausewitz'in savaş stratejisi yaklaşımıdır. Clausewitz'in yaklaşımında düşmanın silahlı kuvvetlerinin yok edilmesi savaşın tek ve açık amacıdır. Bu stratejide her şey sahada fiilen yapılan muharebeye ve kazanılacak zafere bağlanmıştır. Bu zaferin bedeli, dökülen kandır. Clausewitz'in yaklaşımı Prusya subayları ve özellikle Moltke tarafından çok katı bir şekilde yorumlanmış ve daha sonra da Birinci Dünya Savaşı'nı yönlendiren stratejik çerçeve haline gelmiştir.²⁷

Liddell Hart, Clausewitz'in kuramının tüm dikkatini zafere yöneltmesinin, kazanan tarafta bile aşırı yıpranmaya neden olduğunun ve ayrıca *barıştan la-yıkıyla yararlanılmadığının* üzerinde durmaktadır. Hart'a göre en iyi strateji, ciddi bir muharebeye tutuşmaksızın sonuca ulaştırandır. Bu da doğrudan saldırıdan çok *dolaylı yollarla* sağlanabilecektir. Bu durumda savaşın amacı da muharebeyi kazanmaktan çok, sürdürülebilir bir barışa ulaşmak haline gelmektedir. Clausewitz'in keskin yaklaşımı dehşet verici kayıplara yol açmaktadır ve bu nedenle Liddell Hart'a göre savaşın hedefinin daha az iddialı bir biçimde tanımlanması gerekmektedir.²⁸

Clausewitz'in stratejik kuramı karşısında Liddell Hart'ın kuramının önem kazanması savaş teknolojisindeki gelişmelerle yakından ilişkilidir. Clausewitz'in kuramı 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın ilk yarısındaki savaş teknolojisinin sınırları içinde anlamlı görülebilir. Ama Hart'ın kuramı, Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan ve İkinci Dünya Savaşı'nda gelişen savaş teknolojisinin getirdiği olanaklar içinde anlam kazanmaktadır. Bu bakımdan iki teknolojik gelişme kritik bir öneme sahiptir. Bunlardan birincisi hava kuvvetlerinin gelişmesidir. İkincisi ise yüksek hareket kabiliyetli, zırhlı ve mekanize kara birliklerinin ortaya çıkmasıdır. Bu gelişmeler bir yandan askerî harekâtı sivil hedeflere yöneltilebilir hale getirmiştir, öte yandan da askerî harekâtın "menzilini" artırmıştır. Böyle bir savaş teknolojisinin gelişmesi; düşmanın gücünün tümünü sert savaşlarla yok etmeden, hayati unsurlarını felce uğratarak, ikmal dengelerini bozarak, moralini çökerterek sonuç alınmasını olanaklı hale getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Alman

27 B.H. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 262-268.

28 B.H. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 272.

kuvvetleri sadece 6 mekanize tümeni kullanarak Polanya'yı çökertmiştir. 10 mekanize Alman tümeni de daha Alman ordusu harekete geçmeden Fransa muharebesinin kaderini belirlemiştir. Böyle olanakların bulunması, savaşın büyük insan kaybı olmadan, kentler ve altyapılarda büyük tahribata yol açmadan sonuçlandırılmasına olanak vermektedir.²⁹ Bu olanakların varlığı, savaşın “yüksek stratejisini” ve “askerî stratejisini” yönetenlerin başarısının, sadece zaferin kazanılmasına ya da kaybedilmesine bağlı olarak değerlendirilmesinin yetersiz kalmasına neden olur. Bu savaşı yönetenlerin yönetimlerinin, savaşın taraflarının kayıplarının küçük tutulmasına olanak veren bir strateji izleyip izlemedikleri bakımından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Böyle bir değerlendirme için referans noktası olarak nihai zaferin kazanılmasından çok sürdürülebilir bir barışın kurulmasını sağlayacak fırsatlardan yararlanılıp yararlanılmadığı noktası önem kazanır. Tam bir zafer kazanılması hırsı, makul ve sağduyulu, sürdürülebilir bir barış düzenini kurma fırsatlarının görmezlikten gelinmesine neden olabilir. İkinci Dünya Savaşı'nda bu bakımdan alınan en kritik karar, Kazablanka Konferansı'nda Roosevelt ve Churchill'in savaşın sonunu nasıl getirecekleri konusunu “*karşı tarafın kayıtsız ve şartsız teslimine*” dayandırmaları olmuştur. Tabii açıktır ki, savaşın sona ermesinin böyle bir koşula bağlanmış olması, savaşın sona ermesini geciktirmiştir. Bu koşul, bu kadar büyük kayıplara uğramadan yapılabilecek bir barış için yapılan girişimlerin geriye çevrilmesine neden olmuştur. Bu nedenle savaşın sonuna gelindiğinde, bu savaşta Clausewitz mantığının egemen olduğunun iddia edilmesine olanak veren bir manzara ortaya çıkmıştır. Ama savaşın sona ermesinden 70 yıl sonra yaşananlara bakarak, barışın kayıtsız şartsız teslimine dayandırılmasının, savaş sonrasında Almanya'nın ve Japonya'nın yeniden savaşçı askerî güçler haline gelmesini önleyen bir demokratik siyasal düzenin kurulmasını sağlamak bakımından işe yaradığı da söylenebilir.

Beş aşamalı bir çözümleme yöntemi izlenecektir

Başlangıçta belirtildiği üzere bu kitap, Türkiye'de savaş ekonomisinin nasıl işletildiğini ve toplumsal sorunlarla nasıl başa çıkılmaya çalışıldığını olabildiğince ayrıntılı bir şekilde ele alacaktır. Topyekûn savaş anlayışının hâkim olduğu bir dönemde savaş ekonomisini, yapılan askerî hazırlıklar ve uygulanmaya çalışılan programlardan bağımsız olarak ele almak olanaksızdır. Askerî hazırlıkların niteliği ve yapılan askerî yığınakların büyüklüğü, savaş dönemi ekonomisinin çözmek zorunda kalacağı sorunun büyüklüğünü ve karmaşıklığını belirleyecektir. Bu nedenle bu kitapta, ara-

29 B.H. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 273-275.

larında nedensel ilişki bulunan beş aşamalı bir çözümleme yürütülecektir. *Birinci aşamada*, dünyada yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye'nin nasıl bir dış politika izlediği üzerinde durulacaktır. *İkinci aşamada*, savaş süresince silahlı kuvvetlerin nasıl bir güç oluşturma stratejisi izlediği ve bunu yaparken ekonomiden nasıl taleplerde bulunduğu araştırılacaktır. *Üçüncü aşamada*, savaş ekonomisi ele alınacak ve silahlı kuvvetlerin talepleriyle, toplumun taleplerinin ve toplumdaki üretim potansiyelinin nasıl uzlaştırıldığı incelenecektir. *Dördüncü aşamada* ise; izlenen bu savaş ekonomisinin yol açtığı toplumsal sonuçlar araştırılacaktır. Son olarak *Beşinci aşamada*, karşılaşılan ekonomik ve sosyal sorunların ülke yönetiminde, savaş sonrasında Türkiye'nin yapması gerekenler konusunda nasıl bir perspektif doğurduğu üzerinde durulacaktır. Özellikle dördüncü ve beşinci aşamada yapılan saptamaların Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasal ve toplumsal gelişmeleri açıklamak bakımından oldukça yararlı olacağını düşünmekteyiz.

Dünya savaşının sürdüğü bir konjonktürde ülkeler arasındaki ilişkiler, cephelerde yaşanan durum değişiklikleri bilinmeden kavranamaz. Ülkelerin kurdukları ilişkiler cephelerdeki gelişmelerden sürekli olarak etkilenir. Barış zamanındaki gibi uzun süreli ve kararlı ilişkilerden çok, cephelerdeki değişimlere göre sürekli yeniden tanımlanan ilişkiler söz konusudur.

Savaşmayan bir ülkenin savaş ekonomisinin temel sorunu, dengelerin yeniden kurulması/kurulamaması olmaktadır

Bu çözümlemede üçüncü aşamada ele alınan savaş ekonomisi kavramı merkezi bir konumda yer almaktadır. Savaş ekonomisinin *temel sorununun yeni bir denge kurmak olduğu* söylenebilir. Genel olarak barışta olan bir ülkenin ekonomisinin ekonomik dengelerini koruyarak kendisini yeniden ürettiği söylenebilir. Savaş koşullarına girildiğinde bu sistemin dengeleri birden bozulmaktadır. Bu bozulmaları dört başlık altında özetleyebiliriz: 1) Orduların mevcudunun hızla artırılması ve böylece üretici yaştaki büyük bir nüfusun üretim alanından çekilip tüketici hale getirilmesi sonucunda, üretim ve tüketim dengesinin yeniden kurulmasını gerektirmektedir. 2) Savaş dolayısıyla ülkenin dışa karşı kapanması, eski ithalat ve ihracat kalıplarının sürdürülmesini engellemektedir. Bu durum ise üretimin karşılayamadığı tüketim taleplerinin ithalat yoluyla karşılanması olanağını da kaldırmaktadır. 3) Türkiye gibi kapital malı üretemeyen ülkelerde savaş koşulları, üretim kapasitesini artıracak yatırım olanaklarını ve dolayısıyla artan mal taleplerinin kapasite artırarak karşılanması olanağını büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. 4) Büyük bir ordunun beslenmesi ve savaş için teçhizatlandırılması

rılması, devlet harcamalarını artırmakta ve özel harcamalarla kamu harcamaları arasındaki dengenin yeniden kurulmasını gerektirmektedir. Tabii ki bu dört alanda yeni dengeler kurulması çok önemli olmakla birlikte, bunun için alınacak önlemler tartışmalar yaratacak, toplum bakımından çok sancılı sonuçları olacaktır.

Kuşkusuz bir ekonominin, ne kadar bilinçli bir ön hazırlık yapılsa yapılsın, böyle önemli değişikliklerle karşılaşınca bu değişikliklere kolayca uyum sağlayabileceğini beklemek doğru olmaz. Bu dengelerin yeni koşullarda, sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayacak biçimde tekrardan kurulması kolay değildir. *Türkiye gibi sanayileşmemiş, otarşisini geliştirememiş bir sistemde bu, daha da zordur.* Sistemin yeni denge noktalarına götürülebilmesi için önemli kurumsal düzenlemeler yapmak gerekecektir. Bu, sancılı bir süreçtir; pek çok sıkıntı yaşanacaktır. Bu duruma bakarak bu problemin sancısız bir çözümünün olmadığı, yapılan politika tercihlerinin ancak değişik türdeki sıkıntılar arasından birinin seçilmesi anlamına geldiği söylenebilir.

Savaş ekonomisinin başarı ölçütleri nasıl tanımlanabilir

Bu sorunu böyle geçiştirmek doğru olmaz. Savaş ekonomisine geçişte başarılı olmanın hangi ölçütlere göre değerlendirilmesi gerektiği üzerinde açık bir tartışma yürütmek gerekir. Sistemin yeni dengelerinin kurulmasını sağlamak, savaş ekonomisine geçişin başarılı olduğunu söylemek için tek başına yeterli değildir. Bu yeni denge sağlanırken ortaya çıkan sıkıntılı durumlardan ötürü, uyulması gereken yeni koşullar ileri sürmek durumunda kalırız. Bundan ne kastettiğimize açıklık kazandırmak için bazı örnekler vermek gerekir. Örneğin, piyasaya arz edilen temel gıda maddelerinde ortaya çıkan azalma karşısında, arz ve talebi eşitlemek için piyasada fiyatın serbestçe oluşmasına olanak verilirse, denge sağlanacak ama fiyatlar çok yükselecek ve toplumun düşük gelirli grupları çok ciddi beslenme sorunlarıyla karşılaşacaklardır. Bu sorunu gidermek için gıda maddelerini, fiyatları narhla belli bir düzeyde tutarak, piyasa dışı kanallarla, belli tayınlara göre dağıtmak yoluna gidilebilir. Ama bu yola başvurmanın da ortaya çıkaracağı karaborsalar, pek çok haksız kazanç ve etik sorun olacaktır. Aslında izlenen politikalar iyi ile kötü arasında bir seçim olmaktan çıkmakta ve iki kötü arasında bir seçim yapmak haline gelmektedir. Bir başka örneği, artan kamu harcamaları karşısında özel harcamaların yeniden düzenlenmesinden verelim. Bu da sancılı bir süreçtir. Eğer artan kamu harcamaları karşısında özel tüketim aynı miktarda kısılırsa, enflasyona yol açmadan yeni denge sağlanabilecektir. Bunun gerçekleştirilmesi için yeni vergiler koyarak halkın tüketim gücünü kamuya aktarmak gerekmektedir. Bunun yaratacağı hoşnutsuzluğu taşımak isteme-

yen hükümetler, vergi koyarak enflasyonu düşük tutmak yerine kısmen vergi koyarak, kısmi enflasyonla yeni bir denge kurmayı yeğleyecektir.³⁰

Bu örnekler ortaya koymaktadır ki devletlerin salt yeni dengelerin kurulması dışında göz önünde bulundurmaları gereken çok önemli ahlâksal ilkelere vardır. Ulus-devletler, bir vatandaşlık görevi olarak vatandaşlarını aske-re aldığımda onlardan çok büyük fedakârlıklar beklemektedir. Onlar gerektiğinde yaşamlarını feda edeceklerdir. Böyle bir ortamda savaşın, bazı vatandaşların haksız kazançlar elde ettiği, fırsatçılığın egemen olduğu bir ortam haline gelmesine devletin göz yumması beklenemez. Böyle bir ortam doğduğunda, savaşanlar kendilerini aldatılmış olarak görmeye başlayacaklardır. Savaşan ülkelerin devletleri bu tür moral değerlere karşı duyarlı olmalıdır. Yani devletlerin, ekonomilerini yeni dengelere kavuşturmak için yeni kurumsal düzenlemelere giderken, çekilen sıkıntıların ve yapılan fedakârlıkların toplumda eşit dağılmasını sağlamak, haksız kazançları önlemek gibi konulara gereken önemi vermesi gerekmektedir.

Kitap üç cilt olacak

Böyle bir bakış açısı içinde, bu çalışmada kurulan anlatı üç ayrı ciltte toplanmıştır:

Birinci cilt, Dış Siyaset ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye-si başlığını taşıyor. Bu cilt, beş aşamada yürütüleceğini söylediğimiz çözümlemenin ilk iki aşamasını kapsıyor. Temelde dış politikada ve ordunun geliştirilmesinde izlenen yaklaşımların ele alınacağı cilt, üç bölümden oluşuyor. *Birinci bölümde*, Türkiye'nin iki dünya savaşı arasındaki hazırlık dönemi ele alınmaktadır. İki dünya savaşı arasında bir bütünlük olduğu kabul edildiğinde bu bölümün analizlerini de 1923'ten başlatmak gerekmektedir. İlk kısımda, Cumhuriyet'in kurulduktan sonra ne tür bir dış politika izlediği ve daha özelde Cumhuriyet yöneticilerinin yakın bir gelecekte savaşın çıkacağını ne zamandan itibaren algılamaya başladığı, bu algılamının onu nasıl bir hazırlığa ve ne tür bir dış ilişkiler stratejisi izlemeye ittiği araştırılmaktadır. Birinci bölümde ele alınan ikinci konu ise 1923-1939 yılları arasında Türkiye'nin karada, denizde ve havada silahlı kuvvetlerini nasıl geliştirdiği, askerî sanayisini nasıl oluşturduğu, Cumhuriyet'in uyguladığı dört askerî ikmal planının önemi ve silahlı kuvvetlerin ulaştığı performans düzeyi araştırılmaktadır.

İkinci Bölümde, savaş süresince Türkiye'nin dış politikasının ve silahlı kuvvetlerinin gelişimi ele alınmaktadır. Bu anlatı bize Türkiye'nin sıcak savaş dışında kalma amacını nasıl gerçekleştirdiğinin bir çözümlemesini vere-

30 A.R. Prest, *War Economics of Primary Producing Countries*, Cambridge at University Press, 1948, s. 1-28.

cektir. Önce İkinci Dünya Savaşı'nın gelişimi ve bu gelişme sırasında Müttefik ve Mihver Ülkelerinin izlediği dış politikalar ile bunlar karşısında Türkiye'nin izlediği dış politikanın adım adım gelişimi verilmektedir. Daha sonra ise, Türkiye'nin silahlı kuvvetlerini savaşa nasıl hazırladığı, savaş çıktuktan sonra askerî gücünü nasıl mobilize ettiği, nasıl örgütlediği, hangi takvim içinde artırdığı, nerelerde konuşlandırdığı, sanayileşmemiş bir ülke olarak ordunun teçhizatlandırılmasında hangi tür yaklaşımları izlediği, ordunun yeni konuşlanma biçiminin ortaya çıkardığı altyapı gereksinmelerini nasıl karşıladığı gibi meseleler üzerinde durulacaktır. Ayrıca savaşa hazırlanmış ama savaşmamış bu büyük ordunun savaş kapasitesinin dünyada nasıl algılandığı ve buna bağlı olarak Türkiye'nin dış ilişkilerinin biçimlenmesinde ne tür etkiler yarattığı araştırılacaktır.

Bu ikinci bölüm, birinci cilt içinde oldukça merkezi bir konuma sahiptir. Türkiye'nin savaş sırasındaki ordusunun büyüklüğünü, kapasitesini ve konumlanmasını ayrıntılı olarak betimleyebilmek tüm kitap için kritik bir öneme sahiptir. Ordunun, bir yandan dış ilişkilerde tarafların hesaplarını etkileyen bağımsız bir değişken olarak yakından tanınması gerekirken, öte yandan da savaş ekonomisinin neleri çözmek zorunda kalacağını kestirebilmek için de savaş içinde eriştiği düzeyin iyi bilinmesi gerekmektedir. Ordunun durumuna ilişkin bilgilerimiz ne kadar ayrıntılı olur ise ekonominin insan gücü, finansman, gıda ve diğer mallarla ilgili taleplerinin neler olduğu o kadar iyi hesaplanabilecektir. Türkiye'de orduya ilişkin bilgileri saklamak âdeta bir taktıntı haline geldiği için bu konudaki bilgileri saptamakta büyük sıkıntılarla karşılaştık. Elde edebildiğimiz bilgiler İngiliz arşivlerinden elde edebildiklerimizle sınırlı kaldı.

Birinci cildin *üçüncü bölümünde*, savaş sırasında cephelerin dışında da sürdürülen çok yönlü, kısmen de örtülü bir savaşın Türkiye'de nasıl sürdürüldüğü ele alınmaktadır. Bu savaş cephelerde sürdürülen sıcak savaşın tamamlayıcısıdır. Bu bölümde önce Türkiye'de cephe dışı savaşın taraflarının açık ya da örtülü olarak nasıl örgütlendikleri anlatılmaya çalışılmaktadır. Cephe dışı faaliyetler genellikle dört ana grup içinde; propaganda, istihbarat, sabotaj/direniş ve değişik türde insani yardımlar şeklinde ele alınmaktadır. Daha sonra, savaş sırasında Mihver'in ilerlemesi sürerken, Türkiye'nin cephe dışı savaşta etkinliğini artırmak için yaptıkları araştırılmaktadır. Bunu ise Mihver'in cephede gerilemeye başlaması sonrasında Türkiye'nin cephe dışı savaştaki tutum değişikliklerinin ele alınması izlemektedir.

Birinci cildin *son bölümünde*, hem dünya bakımından hem de Türkiye bakımından İkinci Dünya Savaşı deneyiminin bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Ayrıca birinci cildin ikinci cilde ne tür bilgiler aktardığı üzerinde durulmaktadır.

İkinci cilt, İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si başlığını taşıyor. Bu cilt, daha önce üzerinde durduğumuz beş aşamalı çözümlemenin üçüncü aşaması olan “savaş ekonomisi” ve dördüncü aşaması olan “bu ekonominin toplumsal sonuçları” konularından oluşturulacaktır. Aslında bizim açımızdan bu üç ciltlik çalışmanın yapılmasının temel nedeni bu ciltte yazılanlardır. Birinci ve üçüncü cilt, aslında ikinci cildi desteklemek için tasarlanmışlardı. Ama bu ciltler yazılmaya başlayınca kendi dinamikleri içinde gelişerek bir kimlik kazandılar.

Bu ciltte büyük ölçüde, *ekonominin bozulan dengelerinin nasıl yeniden kurulmaya çalışıldığı* analiz edilmektedir. *İlk olarak*; savaş döneminde devletin finansmanı ve Türk parasının değerindeki değişimler ele alınmaktadır. Bu bölümde, savaş dönemi bütçe kesin hesaplarının analizi, harcamaların gelişmesi, devlet harcamalarının yeniden düzenlenmesi, bütçe dengelerindeki gelişmeler, devletin yeni finansman gereksinmelerinin karşılanmasında başvurulan yollar; vergilerde yeni düzenlemeler, dolaylı vergiler, varlık vergisi, aynı vergilendirmeler, iç borçlanmalar, enflasyon vb. analiz edilmektedir. Yani mali dengelerin kurulmasına ilişkin analizler yapılmaktadır.

Bu cildin *ikinci bölümünde* ise *Milli Korunma Yasasının* uygulanması sırasında yaşananlar anlatılmaktadır. Bu yasa, ülke içinde talep edilen mal ve hizmetler ile piyasaya sunulan mal ve hizmetlerin dengelenmesi için başvuru temel düzenlemedir. Savaş koşullarında bu dengenin artık piyasa güçlerince sağlanması olanağı kalmamıştır. Hükümet müdahaleleriyle, piyasanın işleyişinde yeni bir denge kurulacaktır. Bu bağlamda da piyasa ekonomisine müdahale araçlarının güçlendirilmesi çabaları (Milli Korunma Kanunu vd.), halkın ve ordunun iasesi ve ibatesi için yapılan düzenlemeler, tarım alanında üretimin yeniden örgütlenmesi için yapılanlar, sanayinin üretimiyle, ihracat ve ithalat alanındaki yeniden düzenlemeler ele alınacaktır.

Bu cildin *üçüncü bölümünde*, savaş koşullarında Türkiye'nin üretimini sürdürmesi adına gereken emeği sağlamak için izlediği yol üzerinde durulmaktadır. Savaş koşullarında emek arzı ve talebi arasındaki dengenin kurulmasında da Milli Korunma Kanununun getirdiği olanakların katkısı yüksektir. Kitabın *dördüncü bölümünde*, savaş öncesinde ve savaş döneminde Türkiye'nin dış ticaretinde yaşanan gelişmeler, *beşinci bölümünde*, ürünler düzeyine inilerek savaş içinde beslenmenin yönetimi, *altıncı bölümünde*, giyim harcamalarındaki gelişmeler, *yedinci bölümünde*, savaş döneminde Türkiye'nin enerji üretim ve tüketiminin yönetimi, *sekizinci bölümünde*, ulaşım kesiminin savaş koşullarına uyumunda yaşananlar, *dokuzuncu bölümünde*, sanayi ve maden üretiminde yaşanan gelişmeler ele alınmaktadır.

İkinci cildin *onuncu ve son bölümünde*, Türkiye'nin ekonomik dengelerinin yeniden kurulması için alınan önlemlerin toplumsal sonuçları irdelen-

mektedir. Önce savaş döneminde milli gelirin gelişimiyle, savaş içinde izlenen ekonomi politikalarının değişik toplumsal grupların gelir dağılımındaki konumunu nasıl değiştirdiği araştırılmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği politikalar ve ortaya koyduğu uygulamalar konusunda orta ölçekte değerlendirmeler yer almaktadır.

Üçüncü cilt, Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si başlığını taşıyor. Bu ciltte ele alınan konular daha önce üzerinde durduğumuz beş aşamalı yaklaşımının beşinci aşamasını içermektedir. Savaş deneyimi olan bir ülke, karşılaştığı önemli ekonomik ve toplumsal sorunların yanı sıra yeni koşulların doğurduğu büyük maliyetin bir biçimde topluma yüklenmesini sağlayacak bir yeniden yapılanmayı da gerçekleştirmek durumundadır. Bu yapılanma, niteliği gereği toplumda değişik grupların tepkilerini çekecektir. Bu tepkilerin denetim altına alınması ise daha otoriter ve merkezi devlet uygulamalarını gerektirecektir ve bu durum toplumda önemli birikimler yaratacaktır.

Savaş sona erdiğinde, eski sıkıntılara çözüm olabilecek yeni bir düzene geçilecektir. Onun için savaş içinde savaş sonrası için *yeni projeler üretilmesi* çok sık yaşanan bir durum olmuştur. Türkiye'nin savaş dışı kalmayı başarması, savaş sonrası için proje geliştirmesini de kolaylaştırmıştır. Bu ciltte, Türkiye'nin sekiz alanda geliştirdiği geleceğe dönük projeler üzerinde durulmaktadır.

Birinci bölümde, Eğitimde Savaşa Rağmen Uygulanan Köktenci Eğitim Projesi ve Gelecek İçin Planlama, ikinci bölümde, Sağlık Alanında Yapılan Uygulamalar ve 10 Yıllık Sağlık Programı, üçüncü bölümde, Tarımda Yeni Kurumsallaşma ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, dördüncü bölümde, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan İvedili Sanayileşme Programı, beşinci bölümde, Altyapılarda (Yol, Su ve Liman) Geleceğe İlişkin Programlamalar, altıncı bölümde, Çalışanlara Getirilen Düzenlemeler, Çalışma Bakanlığı ve SSK'nın Kuruluşu, yedinci bölümde, Vergi Alanında Yapımına Girişilen Yeni Düzenlemeler, sekizinci bölümde, Tek Parti Rejiminden Çok Parti Rejimine Geçiş Sürecinin İşletilmeye başlaması konuları yer almaktadır.

Sekizinci bölümde ele alınan; tek partili rejimden çok partili bir siyasal rejime geçiş sürecinin anlatısının kurulması, tüm çalışmanın vereceği mesaj bakımından özel bir öneme sahiptir. Savaşın sonunda Türkiye, olağanüstü koşullardan olağana dönerken geçmişin olağanına değil, yeni dünyanın olağanına dönmekte, daha doğrusu geçmektedir. Bu geçişin ayrıntılı olarak araştırılması, Türkiye'nin siyasal tarihinde önemli bir dönüm noktasının açıklanmasını sadece dış nedenlere bağlayan mekanik yüzeysellikten kurtararak, savaş döneminin ve Cumhuriyet'in iç dinamiklerinin olumsuzluklarıyla da açıklanmasına olanak vermektedir.

TÜRKİYE'NİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNGÖRÜSÜ VE SAVAŞ HAZIRLIĞI

Bu cildin giriş bölümünde de belirtildiği üzere; Birinci Dünya Savaşı'nda ateşkes sağlanıp barış antlaşmaları yapıldığında, İkinci Dünya Savaşı'nın tohumları da atılmış bulunuyordu. Bu nedenle günümüz tarih yazıcılığında bu *iki savaşı tek bir savaş olarak görme* eğilimi ağır basmaktadır. Bu eğilim açısından, İkinci Dünya Savaşı anlatısının 1939-1945 yılları arasındaki Sıcak Savaş atmosferi ile sınırlanması yetersiz kalmaktadır. Bu anlatıyı kurarken 1919-1939 yılları arasındaki gelişmeleri de hesaba katmak gerekmektedir. Bu hazırlık dönemi içinde Türkiye'nin yaptıkları iki ana gruba ayrılarak ele alınmaktadır. İlk olarak Türkiye'nin bu dönemde nasıl bir dış politika geliştirdiği ve dış ilişkilerini nasıl yönettiği, daha sonra ise özellikle 1923-1939 yılları arasında askerî gücünü nasıl yeniden oluşturduğu ve geliştirdiği üzerinde durulacaktır.

1. TÜRKİYE'NİN DIŞ İLİŞKİLERİNİN YENİDEN KURULMASI VE YÖNETİMİ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, barış antlaşmalarıyla yeniden kurulan dünya düzeni içinde Türkiye'nin nasıl bir dış politika geliştirdiğinin anlatısını kurmaya çalışırken, işe dünya savaşlarının mantığının çözümlenmesinden başlamak yararlı olacaktır.

Tarih yazınında, her iki dünya savaşının da *bölüşüm savaşları* olarak nitelendirilmesi dünya savaşı olgusunu oldukça iyi anlatmaktadır. Dünya savaşları, temelde, dünyada var olan toprak ve çıkar alanlarının bölüşümünü yeniden düzenlemek için yapılmaktadır. Savaşan ülkelerin temel güdü-

lerini oluşturan husus, savaş sonrası için gizli anlaşmalarla üzerinde uzlaşmış bulunulan; yeni bölüşüm biçiminin tesis edilmesi hususudur. Çoğu kez bu uzlaşma süreci savaş boyunca da sürdürülmekte ve uzlaşma sağlanamazsa ülkelerin bazıları blok bile değiştirebilmektedir. Savaş bittiğinde ise yapılacak barış antlaşmalarının bu gizli bölüşüm anlaşmalarını yaşama geçirmeye çalışması beklenmektedir. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde savaştan galip çıkan ülkelerin büyük kısmının beklentisi böyle bir barıştı. Oysa böyle bir yaklaşımın uzun süreli bir barış getirmesi beklenemez. Clausewitz'in belirttiği gibi; savaş bittikten sonra kayıpla çıkan ülkeler, bu kayıplarını gidecek fırsatları değerlendirerek, kendilerine zorla kabul ettirilmek istenilen barış antlaşmasını geçersiz kılmaya çalışırlar. Birinci Dünya Savaşı sonrasında bunu gerçekleştiren ilk ülke Türkiye olmuştur. Kendisine dayatılan Sevr projesini kabul etmemiş, çok zor koşullar içinde olmasına karşın bir Kurtuluş Savaşı vererek, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerini *Lozan Antlaşması'nı* kabul etmek zorunda bırakmıştır. Türkiye'nin bu ilk tepkisi ve diğer antlaşmaların yarattığı tepkiler de zaman içinde birikerek, İkinci Dünya Savaşı'na yol açmıştır.

Yeni bir barış antlaşması mantığı: Wilson Prensipleri

Birinci Dünya Savaşı'nda, o zamana kadar görülmemiş sayıda insan kaybı yaşanmıştır.¹ Böyle kanlı bir savaş sonrasında normal olarak beklenen, barış antlaşmalarının *barışın sürekli kılınması mantığıyla* hazırlanmasıdır. Oysa barış antlaşmalarına bu mantıkla yaklaşabilen sadece ABD Başkanı *Woodrow Wilson* olmuştur. Bunu ancak, savaşın başında tarafsız olan, dolayısıyla savaş öncesinin gizli anlaşmalarına bulaşmamış, savaşın gidişatı içinde savaşa girmek zorunda kalan bir ülkenin başkanı yapabiliirdi. Unutulmamalı ki Wilson aynı zamanda bir *uluslararası ilişkiler profesörüydü*. Barış sorunsalına sadece bir siyaset pratisyeni gözlüğüyle değil, bir akademisyen gözlüğüyle de bakabiliyordu. Nitekim Wilson, 8 Ocak 1918'de kongrede yaptığı bir konuşmada bu tür bir sürekli barışın sağlanması için (daha sonra kendi adıyla anılacak olan) *14 maddeye/ilkeye* uyulması gerektiğini ilan etti.²

Wilson, ilk olarak savaş sonrasında barışçı bir düzenin ortaya çıkabilmesi için öncelikle gizlice yürütülen diplomasinin terk edilmesini öneriyordu. İkinci önemli ilkesi ise birinci ilkenin doğal sonucu olarak ortaya çıkmak-

1 E.L. Bogart'ın 1920 yılında yayınladığı tahminlere göre savaşan tarafların toplam ölü sayısı 8.120.000 asker, değişik nedenlerle 14.700.000 sivil olmuştur. *20. Yüzyıl Tarihi*, Haftalık Tarih Dergisi, Sayı 23, 15 Nisan 1970, s. 452.

2 Baskın Oran, "Wilson'un 14 Maddesi", Baskın Oran (editör), *Türk Dış Politikası Cilt 1, 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 100.

taydı. Bu ilke; bir toprakta yaşayanların kaderini bir devletin elinden alarak diğer bir devlete devretmeye kimsenin hakkı olmadığını, bu kararı orada yaşayanların vermesi gerektiğini ifade etmekteydi. Halkların ulus olma taleplerinin karşılandığı bir dünyada barışın sürdürülebilmesi için, sistemin kaotik niteliğini ortadan kaldıracak bir “*Milletler Cemiyeti*”nin kurulması ise Wilson sisteminin üçüncü önemli ögesini oluşturuyordu. Tabii bu sistemin başarılı olabilmesi için dördüncü bir öge olarak dünyada genel bir silahsızlanmaya gidilmesi de gerekmekteydi. Bu dört temel ögenin dışında, ekonominin liberal bir ekonomik çizgide gelişmesine yardımcı olacak ilkeler de bulunuyordu. Denizlerde mutlak serbestlik sağlanmalı ve ticarete uluslararası engeller kaldırılmıyordu. Ayrıca, adil bir barış için farklı ülkeleri konu alan çeşitli saptamalar da yapılmaktaydı. Bunlardan biri de Türkiye’ye ilişkindi. Osmanlı Devleti’ndeki Türk kesime güvenli bir egemenlik alanı sağlanmalı, öteki milletlere de yaşam güvenliği ile özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük verilmeliydi. Ayrıca Çanakkale Boğazı uluslararası güvencelerle gemilere ve serbest ticarete açık olmalıydı.

Söz konusu ilkeler oluşturulurken galipler ve mağluplar arasında bir ayırım yapılmaması, savaşı kaybeden ülkeler için de bir ümit kaynağı oldu âdeta. Aynı zamanda bu ilkeler, bu mesele ile ilgili Bolşeviklerin geliştirdiği fikriyata da bir alternatif oluşturdu.³ Wilson ilkeleri, savaşı başlatan ülkeler için çok çekici gelmese de dünyada gördüğü kabul ve savaşın kazanılmasında ABD’nin oynadığı belirleyici rol sayesinde etkisini ciddi bir şekilde hissettiriyordu. Wilson, ilan ettiği ilkeleri savunmak için Paris’teki barış görüşmelerine bizzat katılmaya karar verdi. *18 Ocak 1919’da Barış Konferansı, Versay Sarayı’ndaki aynalı salonda* toplandı. Bu salonun sembolik bir anlamı bulunuyordu. 1871’de Alman İmparatorluğu bu salonda ilan edilmişti. Konferansın açılışında Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré, bir daha savaş çıkmaması için Almanya’nın mutlaka bölünmesi gerektiğine vurgu yaptı.⁴ Tabii bu görüş, barışı Wilson’dan çok farklı bir yerde arıyordu. Toplantılar yapılmaya başlandığında Wilson’un ilkelerinin belli bir ağırlığı vardı, hatta zaman zaman Lloyd George’dan da destek buluyordu, buna rağmen Wilson’un çabaları barış antlaşmalarının bir bölüşüm ve cezalandırma antlaşması olmasını engelleyemedi.⁵

3 Ekim Devrimi’nden sonra Sovyet Hükümeti, yayınladığı Halklar Deklerasyonu’yla halkların kendi kaderini belirleme hakkını kabul etmişti. N.V. Yeliseyeva ve A.Z. Manfred, *Yakın Çağlar Tarihi*, Konuk Yayınları, İstanbul, Kasım 1978, s. 307.

4 N.V. Yeliseyeva ve A.Z. Manfred, *a.g.e.*, s. 332.

5 Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)*, Altın Kitaplar, Ekim 1969, Cilt 2, s. 284-293.

Barış müzakerelerinde yine cezalandırma mantığı egemen oluyor

Savaşı başlatan ülkelerin esas cezalandırmak istedikleri ülke Almanya'ydı. Almanya da bunun farkında olduğu için 1918 Ekimi'nde Wilson'a başvurarak söz konusu 14 ilke çerçevesinde mütareke yapmak isteğini belirtmişti. Ama bu girişimden sonuç alamadı. Savaşı sürdüremeyen Almanya, 11 Kasım 1918'de teslim oldu. Paris'teki görüşmeler sonucu yedi ay sonra imzalanan *Versay Antlaşması'nda* yer alan bir maddeyle Almanya baş suçlu ilan edildi. Bu maddede "Büyük kayıplara ve zararlara yol açan savaşın büyük suçu Alman Hükümeti'nde ve müttefiklerindedir. Savaş onlar tarafından başlatılmıştır. Bu durum Müttefik ve birleşmiş hükümetler tarafından ispatlanmış, Almanya da bu suçu kabul etmiştir" deniliyordu. Bunun sonucu olarak da İngiltere ve Fransa savaştaki zararlarının Almanya tarafından karşılanmasını istiyordu.⁶

Almanya ve Avusturya'nın ileride birleşme seçeneği ortadan kaldırılmıştı. Almanya'nın Danzig (Gdansk) şehri bir Alman şehri olmaktan çıkarılarak Milletler Cemiyeti'nin yönetiminde bir açık şehir haline getiriliyordu. Ayrıca tüm kolonileri elinden alınmakla birlikte Alsace-Lorraine bölgesi Fransa'ya geri veriliyordu. Ek olarak Saar kömür havzası da Fransa'ya bırakılacaktı. Ama bu bölgeyi 15 yıl Milletler Cemiyeti yönetecek ve sürenin sonunda da bölgenin kaderi bir halk oylamasıyla saptanacaktı. Ponzan, Silezya ve Pomeranya'daki bazı bölgeler Polonya'ya verilecekti. Bir diğer yaptırımla, Alman ordusu bir daha savaş çıkaramayacak bir düzeyde sınırlanarak 100.000 kişiye indirildi, denizci sayısı ise ancak 15.000 olabilecekti. Denizaltı sahibi olamayacaktı. Deniz gücü; 6 savaş gemisi, 6 hafif kruvazör, 12 destroyer ve 12 torpidobotla sınırlanmıştı. Ayrıca tersanelerde inşa edilen tüm savaş gemileri de tahrip edildi. Silah ithal etmesi de bir başka yasaklanmış unsurdu.

Bütün bu süreçle beraber Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılması üzerine de *Çekolovakya ve Yugoslavya bağımsızlıklarını* ilan ettiler. Güney Tiroller, İtalya'ya katıldı. Bulgaristan, Ege Denizi'ne uzanan Batı Trakya'yı terk etmek durumunda kaldı.⁷ Yeni bir bölüşüm yapılmıştı. Bu bölüşüm antlaşmalarından, Osmanlı İmparatorluğu için hazırlanan *Sevr Antlaşması* ise ulusal direniş dolayısıyla uygulanamamıştı.

6 1921 yılında bu tazminat 132 milyar altın marka yükseltildi. N.V. Yeliseyeva ve A.Z. Manfred, a.g.e., s. 334.

7 Martin Gilbert, "Avrupa 1919 Versailles Antlaşması", 20. *Yüzyıl Tarihi*, Haftalık Tarih Dergisi, Sayı 23, 15 Nisan 1970, s. 457-460.

Güçlü olmayan bir Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) kuruyor

Ortaya çıkan antlaşmalar özellikle Clemanceau'nun istekleri doğrultusunda ağır koşulları da beraberinde getirmişti. Wilson, bu cezalandırmaları engelleyemese de yeni savaşların çıkmasını engelleyeceğini düşündüğü Milletler Cemiyeti'nin kurulması için ısrarcı oldu ve bu kurumu barış antlaşmalarının organik bir parçası haline getirmeyi başardı. Cemiyetin statüsünü belirleyen 26 madde, tüm barış antlaşmalarının başına konuldu. Antlaşmayı kabul edenler bir nevi Milletler Cemiyeti'ni de kabul etmiş sayılıyor ve böylece Versay Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 10 Ocak 1920'de Milletler Cemiyeti de kurulmuş oluyordu.

Wilson, Versay Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün sonra Amerika'ya döndü ve Milletler Cemiyeti'nin statüsünün benimsenmesi lehinde yoğun bir kampanya yürütmeye başladı. Ama sağlık sorunları çıkınca bu kampanyayı sürdüremedi. Senato, 19 Kasım 1919'da Versay Barış Antlaşmasını onaylamayı reddetti ve 13 Ocak 1920'de de Milletler Cemiyeti ilk toplantısını yaptığında temsilci göndermedi. 19 Mart 1920'e gelindiğinde ise Milletler Cemiyeti Antlaşması da reddedildi. Böylece ABD, kurulmasında çok ısrarcı olduğu bu kurumun dışında kalmış oldu.⁸ 1920 yılı seçim kampanyasında Harding'in kullandığı “normale dönüş” teması halka çok çekici geldi. Harding seçimi kazanınca ABD kıta içine kapanmayı esas alan geleneksel yalnızlık politikasına geri döndü. Bu dönemde silahsızlanma dışındaki uluslararası ilişkiler konuları ABD'yi ilgilendirmedir.⁹

Dünyada ilk kez bir sosyalist devlet kuruyor

Yalnız kalan Avrupa'nın kendi başına bir barış düzeni kurmasında büyük zorluklar bulunuyordu. Tek sorun barış antlaşmalarının kaybeden ülkelerde yarattığı gerilimler değildi. Bundan daha önemlisi Rusya'da Bolşeviklerin gerçekleştirdiği Ekim Devrimi'nin sonuçlarıydı. Bu süreçte kurulan Sovyet Sosyalist Devleti, 3 Mart 1918'de imzaladığı Brest-Litovsk Barış Antlaşması'yla önemli miktarda toprağını kaybetmişti ama bununla birlikte dünyada ilk kez proletarya diktatörlüğünü gerçekleştirmek isteyen bir sosyalist devlet de kurulmuş oldu. Böyle bir devletin kurulması savaşmakta olan ülkeler için de bir tehdit olarak görülüyordu. Savaş sona ererken Avrupa'yı bir devrimci hareketler dalgası kaplamıştı. Lenin, 4 Mart 1919'da Üçüncü Enternasyonel'i oluşturarak 1. Komintern toplantısını düzenledi. Rusya'da gerçekleşen dev-

8 “Woodrow Wilson 1856-1924”, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 2276-2290.

9 Summer Wells, *Karar Zamanı*, Semih Lütü Kitabevi, İstanbul, Tarih Belirtilmemiş, s. 40-42.

rimi tüm dünyaya yaymak için tüm ülkelerde örgütlenme çalışmalarına başlandı.¹⁰ Savaşın galipleri için esas korkulan işte bu gelişmelerdi. Bir yandan Avrupa'daki yükselen devrimci hareketler bastırılırken öte yandan Rusya'da desteklenen iç ayaklanmalarla, yeni doğan sosyalist devlet ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu. Böyle bir dönemde Paris'te toplanan barış konferansından Sovyet Sosyalist Devleti dışlanmış bulunuyordu. Almanya'nın yenildiği belli olunca da Sovyet Hükümeti Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımadığını ilan etmişti. 1922 yılı sonlarında varlıklarını ayrı ayrı sürdüren Sovyet Cumhuriyetleri bir araya gelerek *Sovyetler Birliği*'ni oluşturdu ve birlik gün geçtikçe uluslararası ilişkilerini geliştirmeye başladı. Ama neticede Avrupa ülkeleri devrim ihraç etmeye çalışan bu ülkeye güvenmiyordu. 1927 yılında Troçki'nin sürülmesi ve Stalin'in "*tek ülkede sosyalizm*" stratejisini benimsemesiyle birlikte ülke içine ve sanayileşmeye yönelmesi¹¹ kuşkuları bir ölçüde hafifletse de tamamen ortadan kaldıramadı. Tek ülkede sosyalizm stratejisinin gerisindeki milliyetçi güdüler fark ediliyor ve bu güdülerle sanayileşen ve askerî gücünü artıran bir devletin gelecekte çok tehlikeli olabileceği düşünülüyordu.

Avrupa'da demokratik rejimler ötekileştiriliyor

Avrupa'da, ülkeler arasında *iki farklı ötekileştirme süreci bir arada* yaşanıyordu. Ötekileştirmenin bir yönü, barış anlaşmasında kayıplarını geri almaya çalışan revizyonistlerle, barış antlaşmalarının getirdiği düzeni sürdürmek isteyenler arasında gelişirken; diğer yönü sosyalistlerle sosyalist olmayanlar arasında geliyordu. Bu karmaşık ötekileştirme süreçleri *Avrupa'da faşizmin gelişmesi* için uygun bir ortam yaratıyordu. 1929'da ABD'de başlayarak tüm dünyayı saran *Büyük Ekonomik Buhran*, ülkelerin ekonomilerinin içe kapanmasına neden oldu. Uluslar, *otarşik birimler* haline gelme eğilimine girdi. Bu ekonomik buhran içinde kötüleşen ekonomik koşullar, faşist diktatörlüklerin gelişmesi için ortamı daha da uygun hale getirdi.

Avrupa'da faşist diktatörlüklerin ortaya çıkması sürecinde İtalya başı çekti. Galipler arasında yer almasına karşın barış müzakerelerinde Fiume'yi (Rijeka) alamayışı İtalyan milliyetçilerini çok rahatsız etmişti. Ünlü İtalyan şairi d'Annunzio, bir birlik oluşturarak tek kurşun atmadan Fiume'yi ele geçirdi. Fiume'yi işgal ederek bir süre yöneten d'Annunzio başarısız olsa da İtalya'nın hallerinin nasıl yaşama geçirileceği konusunda bir örnek yaratmış oluyordu.¹²

10 Alexander Sobolev, *Üçüncü Enternasyonelin Kısa Tarihi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1979, s. 59-83.

11 J.N. Westwood, "Sovyetler Birliği 1927-1941, Otoriter Sistem", *20. Yüzyıl Tarihi*, Haftalık Tarih Dergisi, Sayı 32, 17 Haziran 1970, s. 622.

12 J.M. Roberts, "İtalya, 1919 Faşizmin Başlangıcı", *20. Yüzyıl Tarihi*, Haftalık Tarih Dergisi, Sayı 28, 20 Mayıs 1970, s. 543.

Mussolini bu modeli başarılı bir biçimde geliştirdi ve uyguladı. *Fasci çetelerini* oluşturdu. Toprak sahiplerinden, burjuvaziden destek bulan fasciler, Mussolini'nin önderliğinde bir siyasal güç haline geldi. Fascileri harekete geçiren Mussolini, 30 Ocak 1922'de Roma'ya girdi. Kral da onu hükümeti kurmakla görevlendirmek zorunda kaldı.¹³ Kısa süre içerisinde de İtalya'nın saldırgan bir diktatörün eline geçtiği açık olarak ortaya çıktı.

Avrupa'da diktatörlükler yaygınlaşıyordu. Béla Kun'un bir devrim sonucu 1919 yılında Macaristan'da kurduğu Macar Sovyet Cumhuriyeti, Romen ordularınca yıkıldıktan sonra Amiral Miklós Horthy 1920'de Kral Naini ilan edilince, yönetimi bir diktatörlük halinde yönetmeye başladı. Salazar 1926'da Portekiz'de askerî bir diktatörlük kurdu. Aynı yıl Polonya ve Litvanya, 1934'te de Letonya, Estonya ve Bulgaristan diktatörlüklerle yönetilmeye başlandı. Yugoslavya'da Kral Alexander, Sırp üstünlüğüne dayalı bir diktatörlük kurdu. 1936'da ise Yunanistan diktatörlükle yönetilmeye başladı.¹⁴

Savaş sonrasında 1919'da Almanya'da kurulmuş olan Weimar Cumhuriyeti çok zor koşullarda varlığını sürdürmeye çalışıyordu. İki tehlikeyle karşı karşıyaydı. Bunlardan birincisi savaş sonrasında aşırı milliyetçi tepkileriydi, ikincisi ise ekonomik bunalımlardı. Savaşın mağlubu olan Almanya'nın, kendisine Versay Antlaşması'yla yüklenen savaş tazminatını ödeyemeyeceği kısa sürede anlaşıldı. Nitekim Almanya 10 Nisan 1922'de bu tazminatı ödeyemeyeceğini bildirdi: "Önce ekmek sonra tazminat," dedi.¹⁵ Fransa, Almanya'yı tazminatı ödemeye zorlamak için Ruhr'u işgal edince Alman parası hızla değer kaybetti. Bunun üzerine tazminat komisyonu durumu incelemek için bir uzmanlar grubunu görevlendirdi. Bu grup 1924 yılında *Dawes Planı'nı* hazırladı. Bu plana göre Fransa'nın Ruhr'dan çekilmesi, Alman ekonomisini canlandıracak bir yol olarak öneriliyordu. Almanya'nın tazminatı gümrük, demiryolu ve sanayi alanları dışındaki gelirlerinden ödemesi öngörülüyordu. Bu plan uygulandı. Ayrıca, Avrupa'da stabilizeyi sağlamak için İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika ve Almanya arasında 1 Aralık 1925'te imzalanan *Locarno Antlaşmaları* ile Almanya'nın batı sınırları garanti altına alındı. Reichsbank'ın başına gelen Hjalmar Schacht'ın, ABD'den borç alarak altın esasına dayanan bir para çıkarılmasıyla ekonomik durum bir ölçüde stabilize oldu. Ama 1929'da iktisadi dengeler yeniden bozuldu. Alman ekonomisi yeni bir buhran yaşamaya başladı. İşsizlerin sayısı o zamana kadar görülmemiş düzeylere yükseldi. Ülke, sürekli bir karışıklığa girdi. Bu çalkantılı ortam-

13 Adrian Lyttelton, "İtalya, 1919-1922, Faşistler Yönetimi Ele Alıyor", 20. Yüzyıl Tarihi, Haftalık Tarih Dergisi, Sayı 28, 20 Mayıs 1970, s. 546.

14 Gökçen Alpkaya ve Faruk Alpkaya, 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi, Tarih Vakfı İstanbul, 2005, s. 111-112.

15 Maurice Baumont, Fransa ve Almanya 1919-1924 Ruhr İşgali, 20. Yüzyıl Tarihi, Haftalık Tarih Dergisi, Sayı 29, 27 Mayıs 1970, s. 566.

Adolf Hitler.

da ümitleri yönlendiren *Hitler'in nasyonal sosyalizmi*, sokak çatışmaları için oluşturduğu paramiliter yapı olan “*Fırtına Birlikleri*” (*Sturmabteilung*) ya da daha bilinen adıyla SA'nın yardımıyla iktidara yürüdü. Başkan Hindenburg'un 30 Ocak 1933'te Hitler'i Reich'in şansöyeliğine atamasından çok kısa bir süre sonra da çok partili rejim tasfiye edildi. 14 Temmuz 1933'te Nasyonal Sosyalist Alman İşçileri Partisi'nin tek siyasal parti olduğu ilan edildi. Partinin Almanca

adından kısaltılarak bu partinin üyelerine NAZİ deniliyordu. 14 Temmuz sonrasında Hitler ve partisi, hiçbir muhalefetin olmadığı bir siyasal ortamda, Alman halkının yaşamını arı ırkın üstünlüğüne dayanan totaliter bir proje kapsamında yeniden düzenledi. Toplumdaki tüm gençleri NAZİ ideolojisi doğrultusunda mobilize edecek projeleri uyguladılar. Almanya, Hitler'in mutlak diktatörlüğü altında, Versay Barışı'yla kaybettiklerini geri almak için yapılacak bir topyekün savaşa doğru yol almaya başladı.¹⁶ Almanya'da Nazilerin iktidara el koyması, Avrupa'da faşist hareketlerin gelişmesini hızlandırdı. İspanya'da *Falanjistler* 18 Temmuz 1936'da iç savaş başlattılar. Bu süreçte Avrupa'da daha pek çok faşist hareket gelişme şansı buldu. Bu bağlamda; Romanya'da Codreanu'nun “*Demir Muhafızlar*”, Macaristan'da Szalasi'nin “*Ok Haç*” hareketi, Hırvatistan'da Paveliç'in yönlendirdiği “*Ustaşi*”ler, Slovakya'da Tiso'nun önderliğini yaptığı “*Hlinka Muhafızları*”, Norveç'te Quisling'in başını çektiği “*Ulusal Hamling*” hareketi sayılabilir.¹⁷ Bu tür faşist hareketlerin ve diktatörlüklerin tüm Avrupa'da hızla yaygınlaştığı bir ortamda *çift katmanlı ötekileştirme süreçleri* daha da etkili oluyor, barışı koruyabilmek zorlaşıyordu. Böyle bir ortamda, yeni doğmuş olan *Türkiye Cumhuriyeti'nin* kendisine bir yol çizmesi o kadar zor olmadı. Çünkü Türkiye, bir kurtuluş savaşı vererek Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerine *Lozan Antlaşması'nı* kabul ettirmişti. *Artık o bir mağlup değildi* ve kendisine dayatılan bir barış antlaş-

16 Allan Bullock, “Almanya, 1933-1939, Hitler Almanyası”, 20. *Yüzyıl Tarihi*, Haftalık Tarih Dergisi, Sayı 31, 10 Haziran 1970, s. 613-617.

17 Türkiye Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı, Birey ve Toplum Yayınları*, Ankara, 1985, s. 49.

masının siyasal ve psikolojik yükünü taşıyamıyordu. O, bu dayatmayı aşmış olmanın moraline sahipti. Revizyonist olması için bir neden yoktu ve bu bakımdan bir ötekileştirme de yaşamıyordu. Ayrıca Kurtuluş Savaşı'nı verirken Sovyet Sosyalist Devleti'yle çok iyi ilişkiler içinde olmuştu. Başarısında onların desteğinin büyük katkısı vardı. Bu ülkenin rejimini benimsemese bile bir ötekileştirme süreci içinde değildi.

Lozan Antlaşması “ulus-devlet”in kuruluşunun dayanaklarını oluşturuyor

Birinci Dünya Savaşı, Rus İmparatorluğu'nu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu yıktığı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da yıkmıştı. Ama Lozan Antlaşması misakimilli sınırları içinde bir ulus-devletin yaratılması olanağını yaratmıştı. *Lozan Konferansı'ndan* dönen İsmet İnönü, Büyük Millet Meclisi'nde barış antlaşmasının özelliklerini anlatırken, bu konferansı, Türkiye'nin Avrupa'nın ortasında girdiği *bir imtihan* olarak nitelemiştir. Bu imtihanda Türkiye, “*medeni âlem ortasında davasını teşrih ve müdafaa edecek medeni ve siyasi bir seviyede olduğunu*” kanıtlamıştır. Ulaşılan sonuç “*Mütecannis, yeknesak bir vatan; bunun dahilinde harice karşı gayritabii kuyuttan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahili imtiyazlardan müberra bir vaziyet; gayritabii mali mükellefiyetlerden azade bir hal, müdafaa hakkı mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan*”dır. “*Bu vatanın adı Türkiye'dir.*”¹⁸

Türkiye'nin, yeni sınırları içinde bir ulus-devleti oluşturup geliştirebilmesi için içte ve dışta barışa ihtiyacı vardı. Nitekim Mustafa Kemal, TBMM'nin ikinci dönem birinci toplanma yılını 1 Mart 1924'te açarken;

“Efendiler! Cumhuriyet'in siyaseti hariciyede veçhesi, müstakimane ve halisena olarak *sulhun ve muahedatin muhafazasına* müteveccihdir. Münasebatı tevsi, mütekabilen hukuka riayet ve hukuka tarzı riayette mutekabiliyet hattihareketimizdir.

Muahedelerin mevkiî meriyete vaz'ından sonra Cemiyet-i Akvama, Türkiye Cumhuriyeti'nin de duhulü derpiş olunacak bir noktadır. Biz, Cemiyet-i Akvamin, kavilere vasıtai tahakküm olmıyarak, milletler arasında ahenk ve muvaneseti temin, ihtilafatı, hak ve adil dairesinde tetkik ve hale medar olacak bir müessesese halinde tecelli ve inkişaf etmesini temenni ediyoruz”

diyordu.¹⁹

18 *Inönü'nün Söylev ve Demeçleri*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2, İstanbul, 1946, s. 35, 60.

19 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1, İstanbul, 1945, s. 319.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında belirlenen bu dış politika çizgisinin uygulanması noktasında, Atatürk'ün, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile doğru-
dan ilişki halini her zaman koruduğu söylenebilir.

Türkiye barışçı bir dış politika uygulamaya çalışıyor

Türkiye, Kurtuluş Savaşı sonrasında barışçı bir politika izlemek istiyordu. Ulus-devletini kurmak için barışa ihtiyacı vardı. Ama bu kolay değildi. Çünkü yakın çevresindeki ülkeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sırasında oluşmuş ulus-devletlerdi ve bu uluslar, ideolojilerini Türkleri öteki-
leştirmek üzerine kurmuşlardı. Bu durumda barışçı bir politika izlemek kolay değildi. *Türkiye barışçılığını dünyaya kanıtlamak* için henüz üyesi olmadığı Milletler Cemiyeti'nden yararlandı. Yunanistan'la mübadele konusundaki ve İngiltere'yle Musul konusundaki sorunlarını Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözmeye yoluna gitti.

Milletler Cemiyeti'nden umutların henüz kesilmediği bir dönemde 27 Ağustos 1928'de Paris'te 60 ülkenin imzaladığı ve savaşı uluslar arasında bir politika aracı olmaktan çıkararak *Briand-Kellogg Antlaşması'nı*, Türkiye 19 Ocak 1929'da, henüz Milletler Cemiyeti'ne üye olmadan imzaladı. Savaş sonrasında barışı sürdürmek için kurulmuş Milletler Cemiyeti platformu içinde ulaşılan çözümler, Türkiye'nin politikalarının barışçı niteliğinin âdet-
ta bir kanıtı oluyor, milletler camiası içinde ona meşruiyet kazandırıyor. 1925 yılında SSCB'yle imzaladığı Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı 1927 yılında yapılan Ticaret Anlaşması izledi. Bir dizi ikili dostluk, tarafsızlık ve uzlaşma anlaşması imzalandı. Bunlar; Arnavutluk (1925), İtalya (1928), Afganistan (1928), Bulgaristan (1925, 1929), Yunanistan (1930), İran (1932), Romanya (1933), Yugoslavya (1933) anlaşmaları olarak sıralanabilir.²⁰ Türkiye, özellikle çevresinde olan ve *eskiden savaştığı ülkelerin uluslarını öteki olmaktan çıkarıyor*, dostluk ilişkileri kurmaya çalışıyordu.

Türkiye sanayileşme planını uygulamaya koyuyor

Dış ilişkilerini barışçı bir çizgide geliştiren Türkiye, içeride de çağdaş bir ulus-devleti oluşturacak, radikal bir modernite projesini yaşama geçirecek devrimleri gerçekleştiriyordu. Başlangıçta, Lozan Antlaşması'nın getirdiği geçici sınırlamalar içinde liberal ekonomik çizgideki uygulamalarla ekonomisini canlandırılmaya çalışıyordu. Bu sınırlamaların sona erdiği 1929 yılında yaşanmaya başlanan dünya ekonomik bunalımının da katkısıyla Türkiye, devlet eliyle,

20 Ahmet Yavuz, *Türkiye Cumhuriyetinin Akdettiği Milletlerarası Andlaşmalar*, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1976.

daha ie dönük bir sanayileŒme politikası uygulamaya baŒladı. *Birinci Sanayi Planı'nı* hazırladı ve uygulamaya koydu. Sovyetlerden sonra bir sanayileŒme programı uygulayan ikinci ülkeydi. 1931'de CHP'nin ünlü altı ilkeyi kabul ve liberal ekonomi politikalarını terk etmesi, Türkiye'nin savaŒ sonrasının yeni rejimlerinin deneyimleriyle kendi deneyimi arasında paralellikler görmesine yol açtı. Yakup Kadri, Falih Rifkı gibi rejimin sözcüsü olan yazarlar *Moskova, Roma ve Ankara'yı* karŒılaŒtıran kitaplar, seri yazılar yazdılar.²¹ *Kadro* dergisi, bu  ülkenin deneyimini, savaŒ sonrası rejimleri kavramıyla btnleŒtirmeye alıŒtı. Hatta Türkiye'nin, Birinci Sanayi Planı'nı hazırlamasından sonra BaŒbakan İsmet İnönü, bu planın finansmanını sağlamak için hem Moskova'ya hem de Roma'ya gitti. CHP'nin genel sekreterliğini yapan Recep Peker zellikle İtalyan deneyiminden etkilendi. Bu kısa saptamalardan sonra denilebilir ki Türkiye, 1930'ların baŒlarında, yakınında yeni bir dünya savaŒı tehlikesinin bulunduğunu henüz algılayamamıŒtı.

İkinci Dünya SavaŒı'na doğru giden süreç, 1933 sonrasında tüm dünyada hızlanmaya baŒladı. ye olan ülkelerin Milletler Cemiyeti'nden ayrılmaya baŒlamasının bu bakımdan iyi bir gösterge oluŒturduėu söylenebilir. 1933'te Almanya ve Japonya, Milletler Cemiyeti'nden çekildi. 1931 yılında Mançurya'yı iŒgal eden Japonya artık zaten Milletler Cemiyeti içinde kalamazdı. Almanya ise Versay AntlaŒması'ndan kurtulmak için Milletler Cemiyeti'nden ayrılması gerektiğini dŒnyordu. Nitekim *Almanya, 1935 yılında, Versay AntlaŒması'nın silahsızlandırmayla ilgili hükümlerini tanımayacağını* ilan etti. Aslında Mustafa Kemal'in konuŒmaları, Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinden sonra rahatsızlık duymaya baŒladıėını göstermektedir; 70 milyonluk, alıŒkan ve disiplinli bu ülkenin milli ihtiraslarını kamılayacak bir cereyanın altında er geç Versay AntlaŒması'nı tasfiyeye yneleceğinin farkındadır.²² Ama bu yıllarda Almanya'nın henüz, Türkiye'yi doğrudan rahatsız eden bir talebi yoktur. Ankara'da ilk tehlike anlarını Çaldıran ise İtalya'daki geliŒmeler olur.

İtalya'nın *mare nostrum* politikası Türkiye'yi rahatsız ediyor

Türkiye, *Duce*'nin dıŒ politikasını kaygıyla izliyordu. Bir yandan ge faŒistlerin emperyalist güdülerle koŒullandırılması, öte yandan İtalyan donanmasının güçlendirilmesi Türkiye'nin kaygılarını artırıyordu. Buna rağmen 1928-1932 yılları arasında Türkiye ile İtalya arasında belli bir yakınlaŒma ol-

21 Yakup Kadri, "Ankara-Moskova-Roma", *Kadro*, Sayı 6, Haziran 1932, s. 37-40. Falih Rifkı, *Moskova Roma*, 1932.

22 Enver Ziya Karal, *Atatrkten DŒnceler*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, METU Press, Ankara, 1998, s. 101.

muştı. Türkiye, bu yakınlaşma döneminde İtalya'dan savaş gemileri satın almıştı. İnönü, Roma'yı ziyaret etmişti. Ama Mussolini, 1934 Martı'nda 2. Beş Yıllık Faşist Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada *İtalya'nın tarihten gelen hedefinin Asya ve Afrika'da genişleme olduğunu*, bunun İtalyanların hem hak ve vazifesi olduğunu söyleyince kuşkular yeniden canlandı.²³ Türkiye hemen İtalya'dan Asya ve Afrika ile ne kastettiğini sordu. İtalya, bu konuşmada Türkiye'nin kastedilmediğini bildirdi ise de bu yanıt Türkiye'nin rahatsızlıklarını ortadan kaldırmaya yetmedi.

Akdeniz'de üç güç yarışıyordu.²⁴ Bunlar; İngiltere, Fransa ve İtalya'ydı. Bu üç güçten konumu en güçlü olan İngiltere'ydi. İngiltere, Akdeniz'in iki dış bağlantısı konumundaki Cebelitarık ve Süveyş'i denetliyordu; Akdeniz'i İmparatorluğun ciğeri olarak görüyordu. İtalya, İngiltere'nin yerini almak istiyordu. Bu istekte İtalyan ulusçularının Roma geçmişlerini canlandırmak istemelerinin payı yüksekti. Kendilerine model olarak da Venedik'i seçmişlerdi. Mussolini'nin Akdeniz'i *mare nostrum* (bizim deniz) diye adlandırması da Türkiye'yi çok rahatsız ediyordu. Atatürk, *Duce'nin* kışkırtıcı tutumu karşısında ona hemen sert yanıtlar vermeye başladı. 18 Şubat 1935'te Atatürk'ün İtalya'nın ilgi alanındaki Alanya ve Antalya'yı Zafer destroyeri ile ziyareti de İtalya'ya verilen yanıtın bir başka ifadesini oluşturuyordu.²⁵

Tabii yalnızca sert yanıtlarla yetinilemezdi ve Türkiye güvenliğini artıracak *daha aktif bir dış politika* izlemeye başladı. Türkiye aktif politikasının ilk işaretlerini *Cemiyet-i Akvam'da* vermeye başladı. Atatürk, Türkiye'nin, kendisinin müracaat ederek değil, davet edilerek girmesini istiyordu. 6 Temmuz 1932'de cemiyetin genel kurul toplantısında İspanya ve Yunanistan temsilcilerin önerisi üzerine Türkiye üyeliğe davet edilmişti. Türkiye, bir Bakanlar Kurulu kararıyla bu davete olumlu yaklaştığını ilan etmiş ve kabul kararını bildirmesi üzerine de Genel Kurul, 18 Temmuz 1932'de 43 üyenin oybirliğiyle Türkiye'yi kabul etmişti.²⁶ Daha sonra 17 Eylül 1934'te de Türkiye Milletler Cemiyeti Konsey üyeliğine seçilmişti.²⁷ Başlangıçta kendisi gibi Türkiye'nin de Milletler Cemiyeti'ne girmesini istemeyen Sovyetler Birliği de Türkiye'yi izleyerek 1934 yılında Milletler Cemiyeti'ne girmişti. İtalyan tehdidi, bu platform içinde Türkiye'yi 1936 yılından itibaren İngiltere'ye yaklaştıra-

23 İlhan Uzgel, "İtalya'yla İlişkiler", Baskın Oran (editör), *Türk Dış Politikası Cilt 1, 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 295.

24 Bu dönemde Akdeniz'deki güçler yarışması için Bkz., Cavit Oral Akdeniz Meselesi, Birinci ve İkinci Cilt, İstanbul, 1943 ve 1945.

25 Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s. 367.

26 İlhan Uzgel, "Uluslararası Güvenlik, Silahsızlanma Çabaları ve Türkiye", Baskın Oran (editör), *Türk Dış Politikası Cilt 1, 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 311.

27 *Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953*, Cilt 1, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 146.

caktır. İspanya İç Savaşı'nın Akdeniz sorununu daha endişe verici hale getirmesi ve İtalyan denizaltılarının Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerine girişmesi sonrasında 2 Ocak 1937'de İngiltere ve İtalya'nın Roma'da bir sulhname imzalamasıyla sorunlar çözülememiş, İtalyan denizaltıların faaliyetleri sürmüştür. Bu süreçte Milletler Cemiyeti içinde alınan kararlar da etkili olmuyordu. Bunun üzerine İsviçre'nin Nyon kentinde İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği, Bulgaristan, Mısır, Yunanistan, Romanya, Türkiye, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın da katıldığı bir konferans toplandı. 14 Şubat 1937'de Akdeniz'de ilgili devletlerin denizaltılara karşı devriye tutmaları kararlaştırıldı ve devriye tutulmaya başlayınca korsan denizaltı faaliyeti durdu. Bu toplantıya davetli bulunan Almanya ve İtalya katılmamıştı.²⁸

Türkiye, çevresinde oluşturduğu dostluk ve işbirliği paktlarıyla kendi güvenliğini artırmaya çalışıyor

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye, Balkan ülkeleriyle ikili dostluk anlaşmalarıyla tarihten gelen gerginlikleri önemli ölçüde azaltmıştı. 6-10 Ekim 1929'da Atina'da toplanan Evrensel Barış Kongresi'nde bir *Balkan Birliği* kurulması fikri gelişmişti. Daha sonraki yıllarda toplanan Balkan Konferanslarında olgunlaşan fikir, 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında Balkan Antantı'nın (Entente) kurulmasıyla hayata geçmiş oldu.²⁹ Kısa bir süre sonra 6 Mart 1934'te, bu birlik TBMM'de onaylandı. Bu ülkeler Bulgaristan'ın kuşklarını tüm uğraşmalarına rağmen ortadan kaldıramamış ve aralarına katılmasını sağlayamamıştı. Atatürk, Balkan ülkeleriyle Türkiye'nin kaderinin müşterek olduğunu düşünüyordu. Ona göre Balkan Birliği bir savunma paketi olmanın ötesinde *kültür ve ekonomi* cevheriyle de zenginleştirilmeliydi.³⁰

Bu pakta katılan Balkan ülkeleri, Balkanlar'da sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına aldıklarını ilan ediyorlardı. Bu ülkelerin Balkanlar dışındaki bir ülkeyle olan sınırları bu paktın kapsamı dışında kalıyordu. Türkiye bir deklarasyonla bu paktın kendisini Rusya'ya karşı bir yükümlülüğe sokamayacağını belirtmişti. Anlaşma metinlerinde ülkelerin saldırı karşısındaki yardımlaşmasının askerî yardımlaşmayı içerip içermediği açıklıkla belirtilmemişti. Ama anlaşma metninden böyle bir sonuç çıkarılabilmekteydi.³¹ Eğer

28 http://en.wikipedia.org/wiki/Nyon_Conference.

29 Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası, A. Suat Bilge vd. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 106-114.

30 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 413.

31 Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)* AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 8.

imzacı ülkelerden biri tek başına ya da başka bir ülke ile birlikte bir diğerine saldırırsa imzacıların saldırılarına karşı bir yükümlülüğü kalmayacaktır. Bu paktın imzalanması hem İtalya hem de Almanya'da belli bir tedirginlik yarattı. İtalya'nın karşı çıkması sonucu Arnavutluk, pakta katılamadı.³²

1938 yılı Mayıs'ında Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras, Bulgaristan'ı ziyaret ederler ve Balkan antantı ülkeleriyle Bulgaristan arasında bir müzakere-nin başlamasına aracılık ederler. Bulgaristan ve antant arasındaki müzakere-lerden sonra 31 Temmuz 1938'de Selanik Antlaşması imzalanır. Bu antlaş-mada, Bulgaristan'a konulmuş olan silahlanma sınırlamalarının kalktığı ka-bul edilir. Bulgaristan'ın Türkiye ve Yunanistan sınırları üzerinde bulunan silahsızlandırılmış bölgeler kaldırılır. Bulgaristan ve Balkan Antantı'nın di-ğer üyeleri, kendi aralarındaki ilişkilerde kuvvete başvurmamayı kabul eder-ler.³³ Selanik Antlaşması, Türkiye'nin Bulgaristan'la ilişkilerini güçlendirir-ken, sınır hattını güçlendirme olanağını da sunar.

Balkan Paketi, Türkiye'nin batısındaki güvenliğini belli ölçüde artırmıştı. Ama bu pakt, elbette ülkenin doğusundan gelecek saldırılara karşı bir gü-vence sağlamıyordu. Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu ilk yıllarda Balkan-lar'da olduğu gibi doğusundaki İran ve Afganistan'la da ikili ilişkiler kurarak çevresinde bir dostluk halkası oluşturmuştu. Türkiye, *İtalya'nın 1935 Eki-mi'nde Habeşistan'a saldırısını* faşist hedefler doğrultusunda eylemlerin baş-latılması olarak yorumladı. Bu da onu doğusunda da bir pakt arayışına itti. Bu doğrultuda 2 Ekim 1935'te Türkiye, İran ve Irak arasında bir üçlü anlaş-ma parafe edilmiştir, bu ülkeler arasına daha sonra Afganistan da katılmıştır. Antlaşmanın resmîyet kazanması için İran ve Irak arasındaki sınır uyumsuz-luğunun çözülmesi beklenmiştir. Nihayet bu pakt 8 Temmuz 1937'de Tah-ran'da *Sadabat Sarayı'nda* imzalanmıştır.

Balkan ve Saadabat Paktlarını imzalayan Türkiye, dış politikasında *ikili ilişkiler döneminden, çok ülkeli paktlar dönemine* geçmiş bulunuyordu. Dün-yada uluslararası ilişkilerdeki türbülanslı ortam bir paktlar dönemine geç-işi gerekli kılmıştır. Aslında imzalanmaya başlanan bu paktlar bir yandan sa-vaşı önlemeye çalışırken öte yandan yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın da ha-bercisi oluyordu.

İtalya'nın Habeşistan'a (Etiyopya) saldırısı sonrasında Milletler Cemiye-ti'nce belli müeyyidelerin uygulanması için karar alınmıştı. Büyük Britanya, bu durumda Türkiye ve diğer Akdeniz ülkeleriyle ilişki kurarak, bu müeyyi-

32 Oktay Zaif, "İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikasında Meydana Gelen Siyasi Olaylar (1923-1939), *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Genel Kurmay Başkanlığı, Anka-ra, 1998, s. 381-385, ve Brock Millman, *A.g.m.*, s. 483.

33 B. Cengiz Hakov, "İkinci Dünya Savaşı Arifesi ve Başlangıç Döneminde Bulgar-Türk İlişkileri-nin Bazı Siyasi Yönleri", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 1950.

delerin uygulanması sırasında İtalya'nın gösterebileceği tepkiler karşısında, Milletler Cemiyeti Paketi çerçevesinde işbirliği yapılıp yapılmayacağını araştırdı. Türkiye bu arayışı olumlu karşıladı. *İngiltere ile Türkiye arasında* bir karşılıklı garanti protokolü imzalandı. Taraflar bu protokolün uygulanmasından istediklerinde tek taraflı olarak vazgeçebilecekti. Bu protokol; İngiliz hedeflerinin, Akdeniz anlaşmalarının uygulanması sırasında İtalyanlarca saldırıya uğraması halinde uygulamaya girecekti. Türkiye'nin, bu *garanti çerçevesini genişletme çabaları* İngiltere tarafından kabul görmedi. Milletler Cemiyeti tarafından İtalya'ya ilişkin müeyyidelerin uygulamadan kaldırılması üzerine İngiltere garantisini tek taraflı olarak kaldırdı.³⁴

Savaşın yakınlaştığını sezen Türkiye, İngiltere'yle ilişkisini güçlendirmek için fırsat arıyor

İngiltere'nin, Türkiye'nin girmeye hazır olduğu uzun erimli ilişkiye yanaşmaması Atatürk'ü üzdü. Feridun Cemal Erkin'in hatıratında anlattığına göre; İngilizlerin Türkiye ile uzun erimli ilişkiye girmemesi üzerine, 1936 yılı Temmuz ayında İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine'i kabul eden Atatürk "*Hükümetinize lütfen yazınız Sayın Büyükelçi, bu cevaptan teessür duydum, tehlike vardır, büyümektedir. Avrupa semaları üzerinde kara bulutlar her gün daha ziyade yoğunlaşmaktadır. Benim değerlendirmelerime göre dört, beş seneye varmayacak, İtalya ile Almanya birleşip başımıza İkinci Dünya Harbi felaketini çıkaracaklar*" der. Sir Percy, yirmi yıl sonra Feridun Cemal Erkin'e bu konuşmayı hatırlatmıştır.³⁵ Yani, *1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde Türkiye'nin önderleri İkinci Dünya Savaşı'nın çıkacağını görmektedirler.*³⁶

Atatürk'ün, yalnız savaşın çıkacağını değil, savaşı kimin kazanacağını da kestirdiği anlaşılmaktadır. Prof. Ernst Jackh, Atatürk'ün, Truva Harabeleri önünde kendisine "Biz orada (Çanakkale Boğazı) İngiliz- Fransız donanmasını, boğazın dışında tuttuk ve onların, müttefikleri Rusya ile irtibat kurma-

34 Feridun Cemal Erkin, *Dış İşlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s. 81.

35 Feridun Cemal Erkin, *a.g.e.*, s. 83-84.

36 Birçok yazıda Atatürk'ün 27 Eylül 1932'de ABD Genel Kurmay Başkanı MacArthur ile yaptığı mülakatta İkinci Dünya Savaşı'nın çıkacağı tarihi ve savaş sonrasında Avrupa'da Rusya'nın hâkimiyetinin artacağını kestirdiği üzerinde durulmuştur. Bu yazılar konuşmadan yirmi yıl kadar sonra ABD'de yayınlanan bir yazıya dayanmıştır. Ama Cemil Koçak bu mülakat konusunda Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hikmet Bayur'un 28 Eylül'de yazdığı bir özette "Önümüzdeki on sene zarfında cihanşümul harbin hemen imkânsız olduğunu söylemiş fakat terki teslihatın esaslı olamayacağını, zira emniyetin teessüs etmemiş olduğunu ifade buyurmuşlardır" denildiğini saptamıştır. Bu nedenle burada Türkiye'deki yöneticilerin 1932'de savaş beklentisi içinde olduğu yazılmamıştır. Bu nedenle bu tarih daha çok kanıtın bulunduğu 1935 yılına alınmıştır. Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 47-50.

larını önledik. Rusya böylece çökmüş oldu. Ama neticede biz de yıkıldık. Siz Almanlar İngiliz boğazından, biz bu boğazdan çıkamayız. *Zaferi Okyanus'u kontrol altında tutan, ihtiyacı olduğu zaman istediği yere nakledebilen ülke kazanır*” demiştir.³⁷

20 Haziran 1935'te Atatürk, Amerikalı Gazeteci Gladis Baker'e verdiği mülakatta, harp çıktığında “Amerika büyük ve kuvvetli, ve dünyanın her yerinde alakası olan bir devlet olduğundan kendisinin siyaset ve iktisadiyat cihetinden ikinci derecede bir mevkie düşmesine asla müsaade edemez” diyerek *ABD'nin savaş dışı kalamayacağını* kestirmiştir.³⁸

Sonuçlarını Türkiye'nin önderleri kadar kestiremeseler de İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığını pek çok siyaset adamı görmektedir. Böyle bir durumda *dünyada kartlar yeniden karılmaktadır*. Her ülke, ya savaşın zararlarından kaçınmak ya da savaş sonrasında ortaya çıkacak yeni bölüşümden daha iyi pay alabilmek için, dış ilişkilerini yeniden biçimlendirdiği bir döneme girmektedir. Bu dönem akıllıca kullanılırsa eskiden gerçekleştirilemeyen bazı isteklerin yaşama geçirilmesi için fırsat yaratılabiliirdi. Nitekim 1930'lu yılların ikinci yarısında Türkiye'nin ortamın bu özelliğinden oldukça yaratıcı bir biçimde yararlandığı görülmektedir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle Türkiye, istediğini elde ediyor

Türkiye, Lozan Antlaşması'nda istediği şekilde çözümlenmeyen *Boğazlar'ın savunması* konusunda ilerlemeler sağlamak istiyordu. Bu fırsatı, 7 Mart 1936'da Alman birliklerinin Versay Antlaşması'nca askersizleştirilmiş olan Ren bölgesine girmesi verdi. Almanların bu hamlesi, Avrupa başkentlerinde, Türkiye'nin de Boğazlar bölgesine askerlerini sokacağı konusunda bir beklentiye sebep olmuştu. Atatürk, Alman örneğini izlemedi, aynı sonucu diplomasiyle almaya çalıştı. 11 Nisan 1936'da Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlere birer nota göndererek Sözleşme'nin değişen koşullar dolayısıyla gözden geçirilmesi isteğini bildirdi. Notada, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sonrasında yaşanan kolektif garantilerin ağır çalıştığını, etkili olamadığını gösterdiğini, ayrıca İtalya'nın Leros, Rodos ve Oniki Ada'da yaptıklarını belirttikten sonra kendisini güvenlikte görmediğini vurgulayarak istekleri dikkate alınmazsa Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlamak için gerekli önlemleri alacağını bildiriyordu.³⁹

İsviçre'de Cenevre Gölü kıyısında, Lozan'ın yakınındaki Montrö'de (Mon-

37 Altan Öymen, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye,” *Milliyet*, 4 Eylül 1967, s. 5.

38 Mustafa Baydar, *Atatürk'le Konuşmalar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1952, s. 115.

39 Ludmila Jivkova, *İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1933*, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 91-94.

treux) 22 Haziran 1936 tarihinde Bulgaristan, Büyük Britanya, Fransa, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katılımıyla toplanan Konferans, Boğazlar rejiminde önemli değişiklikleri kabul etti. İtalya ise yeni sözleşmeyi 1938 yılında kabul etti. Lozan Barış Antlaşması'nda bulunmayan Sovyetler Birliği'nin bu antlaşmayı imzalayanlar arasında olması önemliydi.

Bu konferansa kadar Türkiye'nin Boğazlar konusundaki isteklerine karşı çıkmış olan İngiltere, konferans sırasında olumlu davranmış ve etkili olmuştur. Bu konferans *İngilizlerle Türkleri yakınlaştırmıştır*. Bu yakınlaşma Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinde bir soğuma başlatmıştır.⁴⁰ Bu soğumayı gidermek için Türkiye bir ek anlaşma önermiştir. Buna göre Türkiye, Sovyetlerin saldırgan olarak nitelediği savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirmeyecektir. Ancak bu anlaşma İngilizlerin kesin olarak karşı çıkması üzerine gerçekleştirilmemiştir.⁴¹

9 Kasım 1936'da yürürlüğe giren *Montrö Boğazlar Sözleşmesi*; Boğazlar bölgesinin askersizleşmiş statüsüne son veriyordu. Artık Türkiye, Boğazlar'ını silahlı kuvvetleriyle savunabilecektir. Boğazlar Beynelmül Komisyonu'nun yetkileri, Türkiye'nin hükümetine geçmektedir. Bu sözleşmeyle genel olarak ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişi için serbestlik ilkesi getiriliyordu. Savaş gemilerinin geçişi içinse daha kısıtlayıcı kurallar konulmuştu. Barışta, tüm ülkelerin küçük ve hafif savaş gemileri Türkiye'ye gerekli bildirimlerde bulunmak ve belli sayıları ve toplam tonajları belli miktarları aşmamak koşuluyla Boğazlar'dan geçebileceklerdir. Savaş durumunda Türkiye tarafsızsa savaşan ülkelerin savaş gemilerinin hiçbirisi Boğazlar'dan geçebileceklerdir. Tarafsız ülkelerin savaş gemileri ise barıştaki koşullarla geçebileceklerdir. Eğer Türkiye savaşta tarafsa savaş gemilerinin geçişi konusunda istediği gibi davranabilecektir.⁴² Montrö Boğazlar Sözleşmesi, bir anlamda Türkiye'nin savaşan ülkeler açısından stratejik önemini daha da artırmış oldu.

Montrö sonrasında İnönü'nün *Financial Times*'de Atatürk hakkında yazdığı bir yazıda, Türkiye'nin dış siyasetine ve savunması sorununa bakışta gelen noktayı, “*Milli müdafaa meselelerinde ise, yeni bir nazariye, milli siyasete temel olmuştur. Haksız olmaktan kati olarak içtinap etmek lazımdır. Maddi veya manevi bir tecavüze uğradığımız zaman ise tecavüzün büyüğü veya küçüğü olmaz, Türkiye'nin bütün varlığını ortaya koymaya mecburuz*”⁴³ diye anlatmaktadır. Bu bakış açısı, Türkiye'nin yaklaşımının Almanya ve İtalya'dan

40 Ludmila Jivkova, *a.g.e.*, s. 95-107.

41 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 72.

42 Kudret Özersoy, “Montreux Boğazlar Konferansı”, Baskın Oran (editör), *Türk Dış Politikası* Cilt 1, 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 374-381.

43 İsmet İnönü “Atatürk'ün Birkaç Hususiyeti”, *Ulus*, 8 Şubat 1937.

farkını açık olarak göstermektedir. Öncelik, dünya milletler camiasında haklı olmaktadır. İstekler, kurallar içinde uzlaşmayla sağlanacaktır. *Güç, hak elde etmek için değil savunma için kullanılacaktır.*

Almanya'nın Yeni Nizam Doktrini, Hitler'in niyetini açık hale getiriyor

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın çıkacağını anladığı ve sonuçlarını da kestirmeye başladığı sırada *Nazi Almanyası, Türkiye'yi ve Balkanlar'ı etki alanı* içine almakla birlikte ekonomilerini de kendisine bağlamak için ciddi gayretler içindeydi. Geliştirdikleri "*Yeni Nizam*" Doktrini'ni uygulamaya koymaya çalışıyorlardı.

Naziler, "Yeni Nizam" Doktrini'ni, 19. yüzyılın sonunda Friedrich Ratzel'in siyasal coğrafya çalışmasında getirdiği organik devlet ve toplum modelinin, mekânsal yönünün yeniden yorumlanmasıyla geliştirilen *lebensraum* (yaşam alanı) kavramına⁴⁴ dayanarak geliştirdiler. 1924'te Münih Üniversitesi profesörlerinden eski bir general olan Karl Haushofer, 1915 Darülfünun reformunda İstanbul'a coğrafya enstitüsünü kurmak için gelmiş olan Erich Obst ve Hermann F.C. Lautensach gibi coğrafyacıların katkısıyla *Zeitschrift für Geopolitik* dergisini çıkarmaya başlamıştı. Bu dergi zamanla Nazilerin incili haline geldi. 1939'da Kurt Vohnwinkel bu dergide Alman "yaşam alanı"nı tanımlarken bu alanın üç farklı alandan oluştuğunu ileri sürüyordu. Birinci ve merkezde bulunan, Almanların yaşamakta olduğu alanlardı. İkincisi Almanların yanı sıra Alman kültürel etkisi altında bulunan kimselelerin yaşadığı yerlerden oluşuyordu. Üçüncüsü ise Almanların azınlıkta olduğu ama kültürel ve ırki üstünlükleri nedeniyle diğer grupları yönetmek hakkının bulunduğu geri kalmış yöreleri kapsıyordu.⁴⁵

Naziler, bu siyasal coğrafya doktrininden yola çıkarak ekonomik bunalımlara düşmeyecek bir dünya düzeni oluşturmanın yolu olarak "Yeni Nizam" ideolojisini geliştirdi. Yeni Nizam'ın temelinde nasyonal sosyalizm ideolojisi yatmaktadır. Bu ideolojide bireyin özgürlüğü yadsınmaktadır, bireyin sosyalleşme sürecinde önemli olan kamu yararındır. Önemli olan; *organik olduğu düşünülen devlettir*. Bu halde devletin çıkarları bireyin çıkarı haline gelmektedir. Nasyonal sosyalizmin birinci ayağını oluşturan milliyetçilik; her şeyden önce kan, ırk birliğine ve toprak bütünlüğüne dayanan Almanlığın ha-

44 George Tahtam, "Geography in the Nineteenth Century", T. Grift (edit) *Geography in The Twentieth Century*, Methuen, U.S.A, Philosophical Library, Great Britain. 1957. s. 63-65.

45 Samuel Van Valkenburg, "The German School of Geography", T. Grift (edit) *Geography in The Twentieth Century*, Methuen, U.S.A, Philosophical Library, Great Britain. 1957. s. 103, 106, 109.

yat ve dünya görüşüdür. Sosyalistlik savı ise sınıfsız bir halk bütünlüğü anlayışı ile temellen-dirilmektedir. Ama bu sınıfsızlık savı ancak üstün olan arı ırk için geçerli olacaktır.⁴⁶

Irk üstünlüğü savına dayandırılan bir ideolojisi olan Nazilerin, bu konudaki değerlendirilmelerinin büyük ölçüde dış politika tercihlerine bağlı olduğu da Almanya'daki Türklerin durumundan yola çıkarak iddia edilebilir. 1935 yılında annesi Alman, babası Türk olan bir genç, Nazi gençlik örgütünde önemli bir yere gelmişti. Rakipleri, onu arı ırka mensup olmadığını ileri sürerek şikâyet etmişler. O da ırki durumuna açıklık kazandırılması isteğiyle

Türk Büyükelçiliği'ne başvurmuştur. Bunun üzerine Büyükelçilik, konuyu Alman makamlarına taşımıştır. Irk Politikası Dairesi de Alman Dışişleri Bakanlığı'nın dış siyaset konusundaki hedeflerini göz önünde tutarak Türk halkının, Asya kökenli olmayıp Balkan kökenli olduğunu, yani arı ırktan olduğunu ilan etmiştir.⁴⁷ Benzer bir öykü 1938 yılında Bergakademie Freiberg'de MTA için mandencilik okuyan öğrencilerin hatıralarında da anlatılmaktadır. Burada okuyan Türk öğrencilerin Alman kızlarla çıkmalarına kızan Alman gençler, Türkler arı ırktan değil diyerek olaylar çıkarmaya başlayınca akademi idaresi Irk Enstitüsü'ne başvurarak Türklerin arı ırktan olduğunu söyleyen bir yazı almıştır. Bunun üzerine olaylar yatışmıştır.⁴⁸ Bu yıllarda Almanya'da öğrenci olan Nejat Eczacıbaşı'nın hatıralarında anlatıldığı üzere, Türklerin pasaportlarına ve ilgili belgelerine belli bir dönem sonra *arier* damgası vurulmaya başlanmıştır.⁴⁹

Hitler.

46 Nurullah Esat Sümer, *Muasıv İktisat Nizamı*, Ankara, 1944. s. 114-120.

47 Ahmad Mahrada, "İkinci Dünya Savaşı'nda Alman İşgal Bölgelerinde Yaşayan Türk Yahudilerinin Akıbeti", *Tarih ve Toplum*, Sayı 108, Aralık 1992, s. 17-18.

48 Önay Yılmaz, *Nazilerle Beş Yıl*, Remzi Kitabevi, Şubat 2005, s. 190.

49 Nejat F. Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1982, s. 45.